

Artikulacija psihološke traume u književnome i medijskome tekstu

Marić, Vedrana

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:226768>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-30**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Vedrana Marić

**Artikulacija psihološke traume u književnome i medijskome tekstu
(DIPLOMSKI RAD)**

Rijeka, 2017.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Vedrana Marić

0009063570

Artikulacija psihološke traume u književnome i medijskome tekstu

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: dr. sc. Danijela Marot Kiš

Rijeka, 27. lipnja 2017.

SADRŽAJ:

1. UVOD	1
2. ARTIKULACIJA PSIHOLOŠKE TRAUME U KNJIŽEVNOME TEKSTU	4
2. 1. Traumatski događaj putem književnoga oblikovanja – prostor rekonstrukcije stvarnosti	4
2. 2. Načini tematske i idejne inkorporacije postratne traume u narativno tkivo	8
(načelna poetička sistematizacija zaokupljenosti ratom i njegovim posljedicama u hrvatskoj prozi od devedesetih do danas).....	8
2. 3. Literarizacija duševnoga rastrojstva uzrokovanoga traumom	12
2. 4. Teorijska podloga psihoanalizi teksta.....	15
2. 4. 1. Freudov koncept traume i Lacanovo prestrukturiranje topike psihe	15
2. 4. 2. Metafora pisanja kao rad (lažnog) nesvjesnog.....	21
(introjekcija, inkorporacija, kripta)	21
3. RAZRJEŠENJE PSIHOLOŠKE TRAUME U ROMANU IVANE ŠOJAT „JOM KIPUR“	27
3. 1. Osnovne sadržajne i formalne odrednice romana.....	27
3. 2. Integracija traume – s onu stranu mišljenja	31
3. 2. 1. Problemi jezika	35
3. 2. 2. Odnos prema drugome	37
3. 2. 3. Odnos prema samome sebi (Ja i Nad – Ja u procesu razdvajanja)	40
3. 3. Problematika krivnje i fenomen oprosta.....	43
4. ARTIKULACIJA PSIHOLOŠKE TRAUME U MEDIJSKOME TEKSTU	48
4. 1. Trauma kao mitologijska igla	48
4. 2. Koncept uzaludnosti	51
5. ZAKLJUČAK	54
6. SAŽETAK	56
7. KLJUČNE RIJEČI	57
8. LITERATURA	58

*„Jer, sad znam
jednoga dana (zadihani, dakako)
zastanemo, sjednemo, zalegnemo
i sve nas stigne, sustigne, zapljusne
u plimnome valu, oblacima s večeri.“*

Ivana Šojat, Ljudi ne znaju šutjeti

1. UVOD

Razvijajući ishodišnu misao o uvjetovanosti čovjekova duhovnoga iskustva, koje vezujemo uz *dušu* pa stoga i *duševni život*, posljedično i konstituiranja njegova i identiteta zajednice u kojoj živi, izvanjskom, materijalnom stvarnošću, a zatim i složenosti posredovanja takvoga odnosa jezikom, došli smo do preokupacije temom ovoga rada u kojemu će se analizirati načini artikulacije psihološke traume u dvama različitim tipovima tekstova; književnim i medijskim.

S obzirom ipak na primarno usredotočenje na područje literarnosti čije će se specifičnosti u posljednjim poglavljima komparativno nadopuniti premještanjem interesa na polje medijskoga diskursa, u prvome dijelu rada problematizirat će se odnos fikcije i zbilje, način na koji se taj odnos artikulira u samome tekstu, a sve s početnom pretpostavkom o ispreplitanju zbilje i fikcije upravo u onim graničnim ljudskim iskustvima koji su izravno ili neizravno posljedica promjene paradigmi na svim razinama funkcioniranja. Polazeći od činjenice, analogne tvrdnji o determiniranosti čovjekova duhovnoga iskustva materijalnom stvarnošću, da je prostor književnosti na neki način uvjetovan prostorom zbilje, najprije ćemo ukazati na dominantne tendencije u hrvatskoj književnosti od devedesetih godina do danas, a koje su više ili manje eksplicitno, tematsko – motivski, ali i idejno, obilježene fenomenom ratnog i poratnog iskustva.

Fenomen ratnog iskustva i svih implikacija koje takvo iskustvo sa sobom donosi suvremenoj¹ je književnoj produkciji, promatrajući je i analizirajući u cjelini, ostao nepresušan izvor

¹Pod oznakom suvremenosti razumijevamo književnu produkciju nastalu u razdoblju od devedesetih godina prošloga stoljeća (a čije smo određenje ratnom i poratnom stvarnošću uzeli kao orijentir i determinantu „ispisivanja“ nekog novog književnog iskustva) pa sve do danas.

stvarateljskih poticaja u kojima se uvijek i beziznimno očituje potreba da se stvarnost objasni, verbalizira, raščlani, pa u konačnici i učini boljom. Slijedom početne misli, možemo zaključiti kako je takvo što logična posljedica činjenice da „od sredine 20. stoljeća nije bilo događaja koji je tako snažno utjecao na promjenu slike hrvatske književnosti kao što je utjecao Domovinski rat; događaj u kojemu su kao u žarištu sabrana i isprepletena ključna pitanja i pojedinca i kolektiva – povijesna, politička, ideološka, moralna, socijalna, humanistička.“ (Primorac 2012: 12)

Važno je, dakle, na ovome mjestu, a kada na umu imamo složenost odnosa pojedinca i svijeta, podvući kako rat kao ekstremno iskustvo koje neminovno za sobom povlači promjene u ljudskoj svijesti, u takvim, izmijenjenim okolnostima uzdrmanih temelja duhovne stvarnosti postaje svojevrsnim generatorom svih mogućih značenja. Tako se iz razrušene, apokaliptične stvarnosti, pa posljedično i razrušene stabilnosti u tekstu, jeziku, zbiljskom i imaginativnom prostoru iskustva, kao iz pepela rađaju zahtjevi za obnovom smisla, a da bi se to moglo dogoditi, da bi se kompletan sustav vrijednosti i paradigma postojanja mogla rekontekstualizirati, potrebno je najprije obnoviti, revitalizirati i osnažiti *duh*. Drugim riječima, potrebno je prije svega osvijestiti, a zatim verbalizirati traumu kao materijalnu, vidljivu i opipljivu manifestaciju graničnoga iskustva i kao simboličku blokadu očitovanu nemogućnošću participiranja u prostoru jezika, u prostoru u kojemu konstruiramo i osmišljavamo *smisao*. Freudovskim rječnikom, treba osvijestiti nesvjesno, izvršiti svojevrsnu psihoanalizu zbilje i psihoanalizu teksta u kojemu se putem jezika značenja (nesvjesno) preslaguju, poništavaju ili izgrađuju.

Nesvjesni aspekti uporabe jezika, čiju konstitutivnu važnost u izgradnji značenja i smisla, posebno u onim situacijama u kojima treba preraditi i probaviti *traumu*, naglašava psihoanalitička teorija od freudovskih začetaka pa do Lacanova (post)strukturalističkoga redefiniranja koje je određeno ishodišnom teorijskom postavkom o tome da je „*nesvjesno strukturirano kao jezik*“ (Lacan 1986: 26) i poslije, tako postaju svojevrsnim sjecištem dvaju problemskih žarišta ovoga rada: s jedne strane postavlja se pitanje na koji se način u različitim tipovima tekstova koji eksplicitno problematiziraju psihološku traumu artikuliraju sva ona ključna mjesta kojima se u kliničkoj praksi, ali i psihoanalitičkoj teoriji, impostiraju uvjeti za uspješno razrješenje, odnosno duševno izlječenje, a s druge strane otvara se i nameće pitanje na koji način traumatski događaj inicirajući kolektivnu i individualnu traumu utječe na reformiranje slike stvarnosti i svih pripadajućih joj oblika postojanja – materijalnog, duhovnog i simboličkog.

Odgovoriti nam je stoga na izazov čija je narav svojstvena svim poststrukturalističkim prevrednovanjima tradicionalnih poimanja svijeta zasnovanih na logocentrističkim počelima², kako ono što je skriveno, potisnuto, što je iza materije govora, ono što, paradoksalno, poimamo označiteljima tektonskih poremećaja u svijesti koja je prvotna, koja je obrambeni stup racia i razboritosti, strukturira i određuje našu uronjenost i participaciju u ontološki nesigurnoj i nedovršenoj slici stvarnosti.

S aspekta teorijske razradbe teme, koja u svojoj srži sjedinjuje dosege triju znanstvenih disciplina – *teorije književnosti, stilistike i psihoanalize*, osim uvodnoga filozofskog kontekstualiziranja teme, važno je osvrnuti se ukratko na višeznačnost središnjega pojma analize.

Riječ *trauma* u našem je jeziku višeznačna, a u procesu proizvodnje značenja ona u različitim jezičnim kontekstima veže i različite konotativne vrijednosti. O tome progovora i jedna od najpoznatijih teoretičarki traume Cathy Caruth u svojoj knjizi „Unclaimed experience: Trauma, Narrative and History“ (1996.) kada u poglavlju „A double wound“ tumači kako se izvorno značenje termina referiralo na ozljedu tijela, a u kasnijoj upotrebi, posebno u Freudovim tekstovima³, primarno se značenje termina razumijeva kao „*rana u ljudskoj psihi, u ljudskome umu*“ ili, izvorno, kao „*a wound inflicted upon the mind.*“ (Caruth 1996: 16) Uzimajući u obzir takvo tumačenje koje implicira „*lom u umnom doživljaju vremena, sebstva i svijeta*“ (Caruth 1996: 17), u kontekstu ovoga rada pojam traume valje shvaćati u užem smislu kao „*duševni šok, koji duže ili kraće vrijeme ometa normalno odvijanje psihičkih aktivnosti, ono što teško opterećuje pamćenje i emocije*“⁴, i u širem smislu

²Jonathan Culler u „*O dekonstrukciji*“ tumači i razlaže temeljne binarne opreke na temelju kojih spoznajemo svijet iz logocentrističke perspektive: „*U oprekama kao što su značenje/oblik, duša/tijelo, intuicija/ekspresija, doslovno/metaforičko, priroda/kultura, pojmljivo/osjetno, potvrdno/niječno, transcendentno/empirijsko, ozbiljno/neožbiljno, nadređeni naziv pripada logosu i viša je prisutnost: podređeni naziv označuje pad. Logocentizam dakle pretpostavlja prvotnost prvoga naziva, a drugi shvaća u odnosu prema prvome, kao njegovu komplikaciju, negaciju, manifestaciju ili rascjep.*“ (Culler 1991: 80)

³U prvome se dijelu svoje knjige Caruth poziva na Freudove integralne postavke psihoanalitičke teorije vezane uz traumu koja je „s onu stranu načela ugone“, legitimirajući tako vlastita razmatranja teorijskim uporištima inauguiranim u Freudovome tekstu „S onu stranu načela ugone“, ali ih istovremeno dovedeći u vezu s literarnim tekstom – epom „Oslobođeni Jeruzalem“:

„*In its later usage, particularly in the medical and psychiatric literature, and most centrally in Freud's text, the term trauma is understood as a wound inflicted not upon the body but upon the mind. But what seems to be suggested by Freud in Beyond the Pleasure Principle is that the wound of the mind — the breach in the mind's experience of time, self, and the world — is not, like the wound of the body, a simple and healable event, but rather an event that, like Tancred's first infliction of a mortal wound on the disguised Clorinda in the duel, is experienced too soon, too unexpectedly, to be fully known.*“ (Caruth 1996: 17)

⁴Jedno od triju navedenih tumačenja pojma trauma u digitalnom izdanju Rječnika na Hrvatskome jezičnom portalu.

kao svojevrsnu ranu u kolektivnom pamćenju, ponor uzrokovan razornim događajem koji se ne može prevladati.

Referirajući se na značenje oznake *traumatski*, koju Freud u svojim izlaganjima objašnjava spregom ekonomije i psihičkoga života pa tumači kako „*tako nazivamo jedan događaj, koji u kratkom vremenu duševnom životu donosi takvo jedno snažno narastanje podražaja, da njegovo savladavanje ili dovršavanje ne uspijeva na uobičajen način, iz čega moraju proizaći trajni poremećaji u pobuđivanju energije*“ (Freud 2000: 292), mogli bismo zaključiti kako događaj takve razorne snage putem književnoga oblikovanja otvara mogućnost rekonstrukcije stvarnosti, kao i analizu zbilje, svijesti i duha, ali i mogućnost da se putem jezika u tekstu situiraju značenja kojima bi se, ako bismo ih osvijestili, ponovno mogla uspostaviti logika uništena apsurdnom neposredne stvarnosti.

Ta će nas pretpostavka dovesti do središnjega dijela rada u čijim će se poglavljima razmatrati aspekti razrješenja psihološke traume u romanu suvremene hrvatske spisateljice Ivane Šojat „*Jom Kipur*“ koji je u svome idejno – filozofskom sloju usmjeren na propitivanje, tumačenje i prevladavanje traume Domovinskoga rata.

U posljednjim poglavljima rada analiza će biti upotpunjena zaključcima o načinima artikulacije traume Domovinskoga rata u medijskome tekstu, ili, terminološki preciznije, u *neliterarnom* tekstu čija se uporaba jezika apriorno razlikuje od uporabe jezika koja svoje uporište traži i nalazi u fikcionalnom odrazu izvanjskoga, pa stoga i stvarnoga, prisutnoga.

2. ARTIKULACIJA PSIHOLOŠKE TRAUME U KNJIŽEVNOME TEKSTU

2. 1. Traumatski događaj putem književnoga oblikovanja – prostor rekonstrukcije stvarnosti

U povijesti proučavanja književnosti od Aristotelova „*pjesničkoga umijeća*“ pa sve do danas, poimanje njene naravi i literarnosti kao njena razlikovna svojstva, što su je posebno isticali ruski formalisti uspostavljajući strogu distinkciju između književnoga jezika i neknjiževnog ili običnoga jezika, u odnosu na ostale tipove diskursa, mijenjalo se i redefiniralo, ali konstanta prijepora različitih teorijskih pravaca bio je njezin status i određenje naspram zbilje unutar koje nastaje. U obilju heterogenih, raznorodnih teorija koje svoja uporišta nalaze u

različitim pristupima književnome tekstu, indikativno je ipak to da su se i proučavanje književnosti i inauguracija njezina statusa kroz povijesti mijenjali u skladu s promjenama u poimanju svijeta, iskustva i života. Preciznije, onako kako je evoluirala ljudska svijest o svijetu koji ga okružuje tako je, uzročno – posljedično, evoluirala i njegova svijest o karakteru književnosti kao umjetničke djelatnosti kojom verbaliziramo, pa samim time u jeziku i pohranjujemo, „okamenjujemo“ iskustva.

Pokušaj da odgovorimo na pitanje može li i na koji način književnost obuhvatiti stvarnost i u kojemu se svojstvu predstavlja odnos književnosti i zbilje mogli bismo kontekstualizirati tvrdnjom koja će nam poslužiti kao uvod u problematiku, a kojom Compagnon u svojoj knjizi „Demon teorije“ vješto poentira sažimajući srž aporije vezane uz tumačenje književnosti:

„Aporija nedvojbeno izvire iz proturječnosti između dvaju mogućih stajališta, pri čemu su i jedno i drugo jednako opravdana: kontekstualnog (povijesnog, psihološkog, sociološkog, institucionalnog) stajališta i tekstualnog (lingvističkog) stajališta.“ Dalje nastavlja eksplicirajući misao: *„Književnost, ili proučavanje književnosti, uvijek je stiješnjena između povijesnog pristupa u širokom smislu (tekst kao dokument) i lingvističkog pristupa (tekst kao jezična činjenica, književnost kao umjetnost riječi), koji se ne mogu svesti jedan na drugi.“* (Compagnon 2007: 28/29)

Uzimajući u obzir determiniranost mišljenja (o) književnosti takvim početnim premisama od kojih svaka deduktivno izvodi svoj sud, na ovome mjestu i u kontekstu složenosti problematike ovoga rada smatramo prikladnim naglasiti važnost svojevrsnoga „pomirbenoga“ stajališta. U svome ćemo naime pristupu analizi osvijestiti *dokumentarističku*, ali i *jezičnu* prirodu književnoga teksta pretpostavljajući da je svaka umjetnost, pa tako i književnost neizbježno uronjena u iskustvenu stvarnost koja je pak određena značenjskim silnicama prostorno – vremenskoga konteksta.

Slijedom suvremenijih formi filozofskoga mišljenja⁵, od kojih ističemo postavke Nietzscheova *novoga senzibiliteta* čija je glavna značajka „u činjenici da novi senzibilitet shvaća umjetnost kao ekstenziju života“ (Milanja 2003: 21), a polazeći od pretpostavke kako književnost reflektira i projicira stvarnost istodobno je zrcaleći, ali i uvelike determinirajući naše znanje o njoj, dolazimo do toga da su značenja uspostavljena u literarnome diskursu uvijek rezultat ili posljedica najrazličitijih društveno – povijesnih oznaka vremena koje se prelamaju na nekomu prostoru, bio on stvarni, geografski, ili pak mentalni, imaginarni prostor

⁵Mislimo na poststrukturalističku paradigmu filozofskog mišljenja, ali i onu koja joj je prethodila, navlastito na postulate uspostavljene u Nietzscheovoj filozofiji *novoga jezika* i Freudovoj psihoanalizi.

posredovan ljudskom sviješću i značenjima sastavljenima od fragmenata sjećanja, osjećaja, doživljaja povijesti, vrijednosti, uvjerenja i mentaliteta.

Književnost, dakle, dobrim svojim dijelom zahvaća i prodire u stvarnost⁶, a stvarnost isto tako neprestano zahvaća književnost, pa se odnos *fikcije*, ako fikcionalni status pripojimo književnome tekstu neovisno o njegovom vrstovnom određenju, i *zbilje* neprestano mijenja, dekonstruira i iznova konstruira. Poststrukturalističko prevrednovanje mišljenja o svijetu legitimira tezu kako zbilja i fikcija u svojoj igri uloga nerijetko zamjenjuju strane i moguće je dotaknuti točku s koje se više ne mogu tako jasno razlučiti ili uspostaviti samostalno, antonimično značenje. Takvo ispreplitanje zbilje i fikcije, u skladu s postavkom iznesenom na samom početku, najočitije je onda kada se izvanjske, fizičke, opipljive i stvarnosne dimenzije postojanja, koje prije svega uključuju stvarni, osjetilno – doživljajni svijet, počnu urušavati, gubiti čvrste temelje na kojima je izgrađena slika jedinstvene stvarnosti jednoga vremena i prostora.

Upravo je to ono što se dogodilo u Hrvatskoj na prijelazu iz osamdesetih u devedesete godine prošloga stoljeća kada se u kolektivno sjećanje ljudi izravno zahvaćenih burnim i bolnim promjenama neizbrisivo usjekla atmosfera katarzične apokalipse koja je iz korijena iščupala i naglavce preokrenula sve vrijednosti na svim razinama ljudskoga postojanja.

Društveni kontekst toga povijesnoga razdoblja obilježila je surova stvarnost Domovinskoga rata i posljedična promjena paradigme na svim frontovima funkcioniranja. Radikalno prestrukturiranje pojmovnih obrazaca legitimirano i osnaženo dominantnim, kolektivnim dojmom da je *zbilja* fantastičnija od *fikcije* utjecalo je i na promjenu primarne intencije književne proizvodnje koja se okreće zadatku *detektiranja* stanja duha i svijesti, točnije zahtjevu da se zbilja fiksirana u tekstu pojednostavi, racionalizira i na taj način objasni. Govoreći o međusobnoj uvjetovanosti književnosti i zbilje književna teorija ne propušta podcrtati kako „*postoje događaji kakvi se bolno usijecaju u povijesno pamćenje nekoga naroda*“, a to su „*najčešće važni datumi za nacionalnu historiografiju.*“ (Nemec 2003: 412) Promatrajući iz vremenskom distancom „osnažene“ perspektive možemo reći kako takva

⁶Već sama njena „uokvirenost“ zbiljskim iskustvom dovodi nas do činjenice da svaka književnost, eksplicitno tendenciozna ili pak prividno potpuno ravnodušna, na ovaj ili onaj način predmnijeva ukazati na ono što se događa izvan nje. Iako ona nije izravan produkt okolnosti u kojima nastaje, odnosno njezina motiviranost nije izražena potrebom da se izravno odredi spram stvarnosti, i „najhermetičnija“ književnost svojevrsan je odgovor na izazov društvene, povijesne, fizičke i/ili psihološke stvarnosti.

usiječenost traume u kolektivno pamćenje objašnjava nepresušnu potrebu za njezinom stalnom reinterpetacijom.

Stvarnost rata, tjeskobe, neizvjesnosti i borbe za fizički opstanak obilježena je društvenim strujanjima koja su joj prethodila, a u kojima su se vrijednosti različitim mehanizmima moći nemilosrdno selektirale, potkopavale ili stvarale nove, jedne ideologije nametale, druge osporavale. Kaotičnost kao temeljna oznaka jednoga isječka povijesnoga vremena podrazumijeva nužnost uspostavljanja *novog referentnog okvira zbilje* u kojemu će buduće iskustvo biti vrednovano na temelju rehabilitiranih i od prošlosti odriješanih paradigmi postojanja, a da bi se za to stvorili uvjeti potrebno je bilo najprije onu postojeću *ispričati*, objasniti, posljedično i rekonstruirati putem književnoga teksta.

Složimo li se da traumatski događaj poput rata, koji pretpostavlja „*takvo vanjsko uzbuđenje koje je dovoljno jako da probije zaštitu od podražaja*“ (Freud 1986: 157), a koji izravno uzrokuje *traumu* kao lom u doživljaju svijeta, zahtijeva rekontekstualizaciju pojedinačnoga i kolektivnoga iskustva, čini se opravdanim tvrditi kako *traumatski događaj* kao simboličko mjesto u rascjepu između svijeta i čovjekova doživljaja svijeta posjeduje ogroman potencijal rekonstrukcije stvarnosti koja ga je „proizvela“. Naime, artikulacija traume otvara prostor traganju za onim prijelomnim točkama iskustva koje su prethodile tekstonskom poremećaju u ljudskoj svijesti i cjelokupnom načinu funkcioniranja.

Cathy Caruth upozorava na vezu između književnosti i psihoanalize naglašavajući kako se Freud okrenuo književnosti da bi opisao traumatično iskustvo „*jer je književnost poput psihoanalize zainteresirana za kompleksan odnos znanja i neznanja*“. (Caruth 1996: 15) Tragom postavke kako „*odnos svjesnog i nesvjesnog interferira s odnosom jezika književnosti i psihoanalitičke teorije traumatičnoga iskustva*“ (Caruth 1996: 15) zaključujemo kako se *nesvjesno* manifestira u jeziku koji istovremeno omogućuje da se potisnuto i skriveno verbalizacijom osvijesti, a potom i simbolički razriješi.

U pogledu literarne fascinacije traumom u hrvatskoj književnosti od devedesetih godina do danas zanimljivo je uočiti svojevrsnu indikativnu ambivalenciju.

Naime, s jedne je strane od devedesetih prisutna kontinuirana nasušna potreba pisanja o ratnoj traumi i njezinim posljedicama, a s druge pak stalno prisutan pozadinski otpor i komunikacijska blokada u verbalizaciji koji su posljedica šoka, a koji signaliziraju problem iskazivosti traume. Takvu bismo diskrepanciju između žuđenog i mogućeg/ostvarljivog mogli

pripisati jednoj od temeljnih Freudovih postavki koju kasnije nadograđuju i usavršavaju brojni psihoanalitički orijentirani filozofi, a koja glasi:

„Upravo one pomisli protiv kojih se uzdižu brojne sumnje i prigovori, redovito sadrže građu koja dovodi do razotkrivanja nesvjesnog.“ (Freud 2000: 305)

2. 2. Načini tematske i idejne inkorporacije postratne traume u narativno tkivo

(načelna poetička sistematizacija zaokupljenosti ratom i njegovim posljedicama u hrvatskoj prozi od devedesetih do danas)

U prilog opservacijama o tematskoj i idejnoj inkorporaciji traume u narativno tkivo, možemo reći kako su se u hrvatskoj književnosti od devedesetih godina pa do danas iskristalizirale jasne tendencije literarnog oblikovanja traumom obilježene svakodnevnice, a čije se dezintegracijsko funkcionalno načelo i raznolikost simptoma očituje na svim razinama književne produkcije – stilskoj, jezičnoj, sadržajnoj, formalnoj, žanrovskoj. O pluralnosti pristupa, poetoloških strategija i očitovanja zaokupiranošću temom rata, ali i njihovoj uvjetovanosti vanjskim, ideološkim činiteljima koji su produkt nerazriješenih povijesnih odnosa, progovora Dubravka Oraić Tolić u svome eseju *Suvremena hrvatska proza: Izazov zbilje* u kojemu posebno ističe kako su se pisci našli u *shizofrenoj situaciji* pa su razvijali razne postideološke strategije i „govorili o zbilji tako da su mimikrirali vlastitu ideološku poziciju, odbacivali svaku ideologiju, prikazivali sirovu zbilju *in statu nascendi* ako su sami stekli pravo na to, pisali u prvom licu o vlastitom iskustvu, govorili o stradanjima malih ljudi daleko od velike povijesti, tragali za izgubljenim identitetom, izražavali ravnodušnost ili protest protiv zbilje, manipulirali zbiljom, simulirali je i sl.“ (Oraić Tolić, *Republika*, 5 – 6, 2001. u: Primorac 2012: 13)

Smatramo stoga korisnim i potrebnim u nastavku ovoga poglavlja iznijeti kratak pregled u kojemu ćemo sumirati i podcrtati raznolikost stilskih i žanrovskih preokupacija traumatskim događajem od godina neposredno nakon rata pa sve do danas, okvirno i vrlo uopćeno izdvajajući tri temeljne struje literarnoga akceptiranja i „probavljanja“ postratne stvarnosti.

Identificirajući na početku svoje knjige impulse koji su razdvojili pravce tematske i idejne zaokupljenosti ratom Primorac ističe:

„Prvotni šok od rata i njegovih pojavnih oblika iskazivao se tako u rasponu između dviju krajnosti: jednu karakterizira nesnalazjenje, 'bezglasni krik', drugu silna potreba za svjedočenjem o zbivanjima. Prvi su, paralizirani od užasa ratne stvarnosti, zanijemjeli, doslovce 'ostali bez riječi', a drugima je inflacija krupnih riječi i osjećaja često poništavala učinke samih zbivanja koja su opisivali.“ (Primorac 2012: 12)

Oni koji su u prvim ratnim i poratnim godinama (1991. – 1995.) uspjeli „progovoriti“, u svom pokušaju da iznađu glas kojim će artikulirati paradoksalno „simbolno“⁷ zbiljsko iskustvo često nalaze retrospektivno narativno utočište u danima koji su prethodili osobnim i kolektivnim tragedijama. Prevlad dokumentarističke i autobiografske proze „u kojima se autorska svijest često pojavljuje u funkciji neposrednih svjedoka, očevidaca i komentatora zbivanja“ (Nemec 2003: 413) obilježio je prvo razdoblje nakon rata, a u stilističko – izražajnom smislu bijeg od metafore, pojednostavljivanje izraza gotovo do razine svakodnevnoga govora, prozni segmenti nalik novinarskim izvještajima, bijeg od hermetičnosti i ukalupljenosti u fikcijom obilježenoj stvarnosti teksta bili su izraz kolektivne potrebe ispisivanja i objašnjavanja konkretnog, životnog iskustva.

Tome je novome vremenu očito bio potreban povratak u životnost, u tvarnost tijela, materijalizaciju iskustva, ali i njegovo preispitivanje u trenutku kad „zbiljska priča još nije dovršena“ (Nemec 2003: 413), riječju; odmak od prethodećih postmodernističkih, ludističkih eksperimenata. *Differentia specifica* u hrvatskoj književnosti prve polovice devedesetih u odnosu na desetljeće prije bila je „eksplozija“ nefikcionalnih ili polufikcionalnih formi poput autobiografija, memoara, biografija, dnevnika, pisama, svjedočanstava, a pisci „najčešće zbog terapijskih razloga bježe u svijet djetinjstva i mladosti, vraćaju se proživljenim traumatičnim iskustvima, povjeravaju čitatelju svoje tajne, propitkuju vlastita sjećanja i uspomene, obnavljaju slike pohranjene u memoriji.“ (Nemec 2003: 412)

Strahimir Primorac istovremeno donoseći pregled hrvatske prozne produkcije koja pronalazi zajedničko uporište u ratu kao idejno – tematskom žarištu teksta i afirmirajući vlastiti vrijednosni sud, među vrhunce autobiografske proze, kao jednoga rukavca intencionalne narativne opterećenosti stvarnosnom problematikom, smješta knjige rođenoga Vukovarca Pavla Pavličića *Šapudl* (1995), *Vodič po Vukovaru* (1997) i nadopunjeno izdanja *Dunava*

⁷Ingrid Šafranek u povodu romana Irene Vrkljan „Pred crvenim zidom“, a eksplicirajući uvodnu tezu kako je odnos zbilje i književnosti u ratnim okolnostima središnji problem, tumači: „Pisanje o Ratu je težak žanr zbog izražajne i emotivne blokade. Situacija je to (književna i ljudska) u kojoj zbilja definitivno nadjačava simbolno.“ (Republika, 7 – 8, 1995. u: Primorac 2012: 12)

Vukovarske razglednice (1992). Pridružujući se svojevrsnom terapijskom modusu koji teži katarzičnom pročišćenju od teških i nenosivih tereta sadašnjosti, a koji obilježava neizbježan povratak u djetinjstvo, Pavličić je „*svojim sjećanjima rekonstruirao sliku cjelovitog Vukovara i tako u kolektivnom pamćenju sačuvao grad koji je bio gotovo potpuno razrušen.*“ (Primorac 2012: 15)

Među literarno najuvjerljivije prozne tekstove koji čine važan dio ratne dokumentarističke proze Primorac ubraja „pakrački dnevnik“ Veljka Barbijerija *Tko je sa mnom palio kukuruz* (1996), *700 dana opsade* (1995) i njegov dodatak „sarajevski pojmovnik“ *Tko je upalio mrak?* Željka Ivanovića, ali i esejističke knjige Ive Žanića *Smrt crvenoga fiće* (1993) i *Prevarena povijest* (1998).

Druga struja, koju Primorac situira u kontekst svježih poratnih godina (1995. – 1997.), određena je *transpozicijom dokumentarnoga u pripovjedno* koju su obilježili romani *91, 6 Mhz – Glasom protiv topova* (1997) Alenke Mirković i *Kratki izlet* (1997) Ratka Cvetnića.⁸

Treću struju obilježava fikcionalna, u prvim poratnim godinama rjeđa i tek rubno uspješna proza koja je iznjedrila nekoliko autora što zahvaljujući inovativnim metatekstualnim postupcima i stilskoj originalnosti vješto integriraju preokupaciju traumatskim događajem u samu srž narativnih strategija. U tom smislu izdvajamo dva paradigmatička romana nastala iste, 1994. godine dok je sjećanje na traumu bilo svježije i nenarušeno vremenskim odmakom. Prvi je *Smrt Vronskog* Nedjeljka Fabria koji u eksplicitnom intertekstualnom dijalogu s Tolstojevom *Anom Karenjinom* svjedoči o suludom borgesovskom labirintu neposredne nacionalne povijesti usidrene u besmislenoj vukovarskoj tragediji. Drugi je *Pred crvenim zidom* Irene Vrkljan „*koja piše naoko iskosa, o razaranju smisla i pamćenja, s naglaskom na bespomoćnosti pisanja kojemu je Rat potkresao njegovo dvostruko prirodno ležište, njegovu utjelovljenost u prostoru i vremenu te vjeru u čitljivost rukopisa, u ispisivost poruke.*“ (Šafranek, I., *Republika*, 7 – 8, 1995. u: Primorac 2012: 38)

Krajem devedesetih, u prvom desetljeću 21. stoljeća i prvoj polovici drugoga, zamjetan je nezanemarivo golem interes i umjetnička potreba progovaranja o različitim aspektima

⁸O dvama romanima tadašnjih književnih debitanta Primorac piše ističući kako su bili *znakovi vremena*, odnosno „*kрупni znakovi razlike prema aktualnom stanju*“. Roman o Vukovaru Alenke Mirković bio je tako „*na dvojak način priča iznutra: time se naglašavala činjenica da je to roman u kome se pripovijeda iz osobnoga (spisateljičina) kuta, a drugo, to je roman čija autorica dolazi iz samog središta događaja koje opisuje, što je legitimira i čini je vjerodostojnom*“ dok je Cvetnić označio početak novoga pristupa ratnoj problematici „*s dosta ironijskoga odmaka, s rečenicom neopterećenom patosom i stilizacijom bliskom ekspresivnosti jezičnoga minimalizma.*“ (Primorac 2012: 16/17)

aktualne stvarnosti koja je svojevrsni *perpetuum mobile* posljedica ne tako davne prošlosti, a u kojoj su generirane nove spoznajne i idejne matrice ključne za razumijevanje i doživljaj sadašnjosti.⁹

Uslijedio je niz književnih tekstova u kojima se očituje pokušaj artikulacije transponiranja aspekata prošlosti u sadašnjost, kao i tematiziranja zrcalnoga preslikavanja posljedica očito nedovršenih procesa iz godina iza nas na godine koje su pred nama, a čija je zajednička karakteristika dominantna unutarnja atmosfera kaotičnosti, raspada, nepripadanja, apsurdna i „smrt“ logike.

Među autorima mlade generacije (rođene šezdesetih ili sedamdesetih) čije je stvaralaštvo i danas opterećeno krimenom postratnoga preslojavanja paradigmi funkcioniranja izdvajamo one koji se, prema mišljenju brojnih književnih kritičara¹⁰, estetskom vrijednošću izdvajaju i smještaju u sam vrh suvremene književne produkcije.

Riječ je o autoru Josipu Mlakiću koji „u svojoj prozi prikazuje slabog pojedinca u žvrnju velike povijesti“ i čije knjige čine „najopsežniji pojedinačni ratni opus“¹¹ (Primorac 2012: 17) i autorici Ivani Šojat čiji ćemo književni tekst opterećen potrebom razrješenja psihološke traume detaljno analizirati u središnjemu dijelu rada.

Onome dijelu hrvatske književne produkcije koja je i nakon dva desetljeća po završetku rata ostala „usidrena“ u konfuznom vraćanju povijesnim korelatima koji su utjecali na izgled sadašnjice zajednička je intencija inzistiranja na razrješenju unutarnjih konflikta i potreba, koja iz toga proizlazi, da se *naknadno* objasni povijest.

S obzirom da je, kako tumači Cathy Caruth u svojoj knjizi „Unclaimed experience: Trauma, Narrative and History“ (1996.), neka povijest povijest traume u onoj mjeri u kojoj se u trenutku njezina nastanka nije moglo u potpunosti percipirati što se događa, ovakva je potreba

⁹Dezintegracija slike stvarnosti kao posljedica zatečenosti paranoidnim stanjem u devedesetim godinama znači preustroj cjelokupnog sustava vrijednosti i načina razmišljanja na individualnoj i kolektivnoj razini društva.

¹⁰O literarnoj vrijednosti i umjetničkoj snazi književnoga stvaralaštva ovih dvaju suvremenih autora govorili su do sada mnogi književni kritičari i teoretičari, od kojih izdvajamo Zvonka Makovića, Strahimira Primorca i Delimira Rešickog. Delimir Rešicki, sagledavajući poetiku spisateljice Ivane Šojat u kontekstu cjelokupne suvremene hrvatske književne produkcije, a u povodu objavljivanja njezine najnovije knjige poezije „Ljudi ne znaju šutjeti“ naglašava kako se autorica „*usuđuje pitati ono od čega sva recentna virtualna samoizmaštana carstva i brodovi luđaka bježe u još teže porobljavanje iskustva, pa i svijesti o tragičnosti svega ljudskog.*“ (Ljudi ne znaju šutjeti 2016: 179)

¹¹Strahimir Primorac tumači kako je znatan broj onih autora koji su umjeli naći neuralgične točke ratne zbilje i njezinih odgođenih djelovanja i artikulirati ih u snažnu prozu, a među njima ističe Josipa Mlakića i njegove knjige *Kad magle stanu*, *Živi i mrtvi*, *Ponoćno sivo*, *Čuvari mostova*, *Ljudi koji su sadili drveće* „*koje po literarnoj vrijednosti idu u sam vrh.*“ (2012: 17)

za *post festum* reinterpretacijom (bila ona implicitna ili eksplicitno izražena) logički odgovor na razornost, šokantnost i ekstremnu opasnost onodobnih zbivanja koja se u trenutku u kojemu su se odvijala nisu mogla u potpunosti racionalno obuhvatiti, pojmiti ili spoznati.

2. 3. Literarizacija duševnoga rastrojstva uzrokovanoga traumom

Prateći implicitnost unutarnjega zahtjeva, koji se iščitava iz različitih pokušaja da se u književnome tekstu artikuliraju odgođeni učinci bolne prošlosti, da se (pro)govori o traumi u bilo kojemu njezinome manifestnom obliku, a u kontekstu tematiziranja duševnoga rastrojstva kao jednoga, mogućega simptoma ili posljedice razornoga djelovanja traumatskoga događaja, možemo primjetiti kako se u literarnome preoblikovanju zbilje dogodilo pomicanje težišta s kolektivnoga na pojedinačno iskustvo. Odmicanje od izravne zaokupljenosti društvenom problematikom i odražavanjem povijesno – političkih događaja na različite oblike kolektivnoga funkcioniranja te fokusiranje na maloga čovjeka koji u žvrmju povijesnih i ideoloških mehanizama pokušava uspostaviti i ponovno izgraditi koliko – toliko stabilnu osnovu življenja sasvim je sigurno s jedne strane prirodni odgovor na vremenski kontekst u kojemu subjekt iskazuje nepovjerenje prema tradicionalno postuliranome uvjerenju kako je zbilja zaokružena, cjelovita i unaprijed određena, a razvija kritičku svijest o tome kako je ona konstruirani produkt najrazličitijih ideoloških utjecaja, a s druge strane razvija se kao svojevrsna reakcija na impulse koji snagu individualne svijesti pripisuju ljudskoj sposobnosti da se naknadnom interpretacijom izvanjskih okolnosti vrati svojoj unutrašnjosti u kojoj će iz kaosa razasutih fragmenata doživljaja i osjećaja ponovno uspostaviti duševni mir. Važno je pak pri tome naglasiti kako je, cirkularnim uzročno – posljedičnim slijedom, duševni mir na pojedinačnoj razini postojanja osnova mira i stabilnosti na kolektivnoj razini.

Sintagmu *duševni život* za označavanje distinkcije između *tjelesnoga* (fizičkoga) i *života duše* (unutarnjega, psihičkoga) kojim upravljaju različiti duševni/psihički procesi Freud sustavno upotrebljava u svojim radovima od početka 20. stoljeća sve do tridesetih godina istoga stoljeća u kojima zasniva konstitutivne okvire vlastite teorije. Duševni procesi uvijek su postavljeni u odnos ovisnosti o izvanjskome svijetu, a da bi objasnio njihovu međusobnu uvjetovanost Freud u radu *Formulacije o dvama načelima psihičkoga zbivanja* (1911) uz prethodno uspostavljeno „ugoda – neugoda načelo“ objašnjava i pozadinu uspostavljanja tzv. *načela stvarnosti*. Tumači kako se umjesto predočavanja svojih unutrašnjih odnosa duševni aparat, kako bi izbjegao razočarenja potaknuta izostankom očekivanoga zadovoljenja nagona,

morao odlučiti za predočavanje stvarnih odnosa vanjskoga svijeta čime je uvedeno „*novo načelo duševne djelatnosti; više se nije predočavalo ono što je prijatno, već ono što je stvarno, pa čak i onda kada je bilo neprijatno.*“ U nastavku svoje eksplikacije Freud kazuje kako je funkcioniranje „novoga“ načela moralo biti upotpunjeno dvama novim funkcijama; jedna je *pažnja* – „*aktivnost koja ide ususret osjetilnim utiscima umjesto da čeka njihovo nastupanje*“, a druga je *sistem bilježaka* koji je „*deponirao rezultate ove periodičke aktivnosti svijesti, dio onoga što nazivamo pamćenjem.*“ (Freud 1986: 35) Slijedom temeljne pretpostavke Freudova postulata možemo zaključiti kako načelo stvarnosti označava svojevrsni obrambeni zid u sukobu željenoga i mogućega.

U ekstremnim uvjetima graničnih situacija kakva je rat i sva ona bolna iskustva koja sudjelovanje u njemu podrazumijeva, čovjekova se moć percipiranja stvarnosti reducira, a ako se poslužimo Freudovom terminologijom nije pogrešno reći kako načelo stvarnosti u tim i takvim okolnostima više nije djelatno u prvotno zamišljenome smislu, zbog čega moguće dolazi do unutarnjega konflikta i/ili poremećaja u radu „duševnoga aparata“. Kada se dogodi poremećaj koji obilježava ponavljajuće iskustvo traume, najčešće u Freuda nazvan *traumatska neuroza*, javlja se i nagoniska ljudska potreba da se duševni život obnovi, regenerira, da rane zacijele i da se ponovno uspostavi balans, svojevrsna pomirba kontradiktornih zahtjeva žuđenoga i stvarnoga. Prvi je korak u obnovi duševnoga života premošćivanje ili probavljanje traume pa je stoga i verbalizacija traume pokušaj osnaživanja duše.

Uzimajući u obzir da se duša u tradicionalnome¹² smislu odnosi na nerazdvojivi dio čovjeka kao cjeline, ono što tijelu daje život pa onda i smisao, zanimljivo je uočiti činjenicu da svaki put kada je ugroženo tijelo, a u ratnim je zbivanjima primarno fizičkome stradanju izloženo tijelo – ono vidljivo, materijalizirano i opipljivo, javlja se potreba za osnaživanjem ili obnavljanjem duše kao nefizičke manifestacije ljudskoga postojanja. Tijelo pak, kao medij koji značenja prenosi, utiskuje u prostor diskursa, zahvaljujući fizičkim senzacijama prvi je i najneposredniji svjedok razornoga djelovanja traumatskoga događaja. Naknadnom rekonstrukcijom u svijesti taj događaj zadobiva svojstvo simboličkoga rascjepa između vanjskoga svijeta i čovjekove percepcije vlastitoga postajanja unutar stvarnosnoga okvira.

¹²Tradicionalno podrazumijeva zapadnjačko, kršćansko tumačenje prema kojemu je duša nerazdvojivi i vječni dio čovjekova bivstvovanja.

O mogućim psihofizičkim simptomima takvoga rascjepa koji pripisujemo manifestaciji duševnoga rastrojstva ili točnije unutarnje, duševne nestabilnosti govori Freud u svojim predavanjima o psihoanalizi:

„Događa se i to, da ljudi zbog nekog traumatičnog događaja koji uzdrma temelje njihova dotadašnjega života dospijevaju u stanje obamrlosti, da u njima nestaje svako zanimanje za sadašnjost i budućnost, te da ostaju trajno duševno zaokupljeni prošlošću.“ (Freud 2000: 293)

Literarizacija posljedica *trajne duševne zaokupljenosti prošlošću* kao simptoma duševnoga rastrojstva uzrokovanoga traumom otvara mogućnost da se u idejno – tematskome sloju književnoga teksta kao semantička žarišta postuliraju pitanja vezana uz smisao čovjekova postojanja koja pak vezuju različita moralno – filozofska očitovanja o prirodi i svrsi kategorija kao što su *patnja, istina, pravednost*.

Budući da se motivski kompleksi kojima se takve idejne preokupacije realiziraju u tekstu vrlo često vezuju uz fenomen smrti i umiranja, ne čudi da se iz predmetno – sadržajnoga svijeta književnih tekstova koji se bave ratnom problematikom često iščitava opsesivna zaokupljenost pitanjima odnosa života i smrti te s tim povezane eshatološke budućnosti čovjeka. Jednako kao što traumu obilježava *neznanje* o traumatskome događaju zbog kojega se oboljeli uvijek iznova suočava sa smrću, tako i ograničenje ljudske svijesti obilježava nespoznatljivost istine o postojanju.

Naime, iskustvo izravne fizičke suočenosti sa smrću i uništenjem uvijek je zapravo prilika za „pričanje“ o *preživljanju*, pričanje praćeno potrebom za rasvjetljavanjem i analiziranjem proživljenoga.

O tome u svojoj knjizi piše i Cathy Caruth kada se, pozivajući se na vlastita čitanja Freuda i Lacana, pita označava li trauma susret sa smrću ili trajno iskustvo preživljavanja toga susreta. Dalje objašnjava kako se u jezgri takvih priča otkriva svojevrsni *double telling; dvostruko pričanje* omogućeno oscilacijom između krize smrti i korelativne krize života, odnosno priče o nepodnošljivoj prirodi traumatskog događaja i priče o podnošljivoj prirodi njegova preživljavanja.¹³

¹³Caruth se tumačeći pojam „*double telling*“ referira na Freudov primjer epizode iz Tassova epa *Oslobođeni Jeruzalem* i epizodu u kojoj se Tancrediju, nakon što nehotice ubija voljenu Clorindu ne prepoznajući je u ratnoj

Između krize smrti i krize života u tom *dvostrukom pričanju* traume brojni se autori okreću tematizaciji transcendentnih ili metafizičkih iskustava koja su uvijek neraskidivo vezana s dimenzijom duhovnosti u širem smislu riječi, pa se u dijelu poetika autora koji problematiziraju posljedice ratne traume iščitava tendencija prodiranja u onaj teško spoznatljivi dio čovjekova postojanja obilježen najčešće egzistencijalnom zebnjom i strahom pred nepoznatim.

Drugim riječima, iščitava se tendencija revitalizacije smisla, pa se taj smisao ponekad iznalazi i u samome *pričanju*, kojemu se subjekt u svojoj nesigurnosti obraća, a u kojemu je zrcalno projicirana svrha njegove patnje, i uopće postojanja.

S tim u vezi svakako je i urođena ljudska potreba traganja za svrhom, čvrstim uporištem i osloncem, a koja je dodatno uvjetovana stvarnošću koja ne ostavlja prostora za optimizam i nadu u opstojnost duha i duše. Već je naime i samo pisanje o traumi koja je uvijek obavijena mističnošću vlastita „života“, koja među ostalim u sebi nosi nešto što je daleko izvan dohvata ljudskoga uma koji sve teži racionalno objasniti, izraz svojevrsne potrebe za psihoanalizom koja će uspostaviti potisnuta značenja, i u tekstu i stvarnosti, kojom će se nesvjesni aspekt kolektivnog uma realizirati u prostoru znakova i na taj način premostiti ograničenja i inhibicije uzrokovane traumom. O vjerojatnosti pozitivnoga razrješenja ili ostvarenja takvoga pokušaja, s obzirom na prirodu i ograničenja u jeziku, u ovome radu nećemo raspravljati, ali smatramo da ih je korisno naznačiti i na njih, kao na jednu od mogućnosti promišljanja odnosa traume i teksta, upozoriti.

2. 4. Teorijska podloga psihoanalizi teksta

2. 4. 1. Freudov koncept traume i Lacanovo prestrukturiranje topike psihe

U svome metapsihološkome¹⁴ promišljanju traume Freud polazi od pretpostavke da *načelo ugode* automatski regulira tok duševnih procesa kao i to da ono, pripisano primarnoj tendenciji duševnoga aparata, vlada u duševnome životu održavajući ga otpornim na vanjske sile ili odnose.

opremi neprijateljske vojske, u jednome trenutku ratovanja javlja njezin glas koji mu zapravo obznanjuje kako je svoju voljenu ubio još jedanput. Taj glas naziva *crying voice*, glas koji plače, a koji oslobađa nezacijeljena rana traume. (Caruth 1996: 20)

¹⁴Oznaka *metapsihološki* (Freud 1986: 145) upućuje na poliperspektivnost u sagledavanju duševnih procesa. Prikazivanje kojemu je namjera da pored topičkog i dinamičkog momenta prizna i onaj ekonomski (tzv. ekonomsko – dinamičko – topičko načelo).

Proučavanje zakonitosti rada duševnoga procesa pak ukazuje na važnost akceptiranja ekonomskog gledišta jer je on, kao aktivni mehanizam, svaki puta potaknut nekom *neugodnom napetošću*, a zatim usmjeren u pravcu na kojemu se njegov konačan ishod podudara sa smanjenjem ove napetosti, dakle – s izbjegavanjem neugode ili stvaranjem ugone. Takvi *imperativni osjećaji* kao što su uгода i neugoda predstavljaju, tumači Freud, najmračnije i najnepristupačnije područje duševnoga života pa ih dovodi u vezu s kvantitetom *uzbuđenja* prisutnoga u duševnom životu. Prisutnost uzbuđenja je, zaključujemo, diskriminatorna odrednica koja omogućava da se *duševni aparat* „aktivira“ pripisujući prema tome neugodu povećanju, a ugodu smanjenju kvantiteta tog uzbuđenja. U pokušaju da odgovori na pitanje, koje nužno proizlazi iz ovakve pretpostavke, prema kojim distinktivnim svojstvima duševni aparat nešto prepoznaje kao *neugodno*, Freud izvodi zaključak kojim zapravo postulira uvjete za promišljanje traume zasnovane na mehanizmu *potiskivanja*:

„Ako rad duševnog aparata ide za tim da kvantitet uzbuđenja drži što manjim, onda se sve ono što bi taj kvantitet povećalo mora osjetiti kao protivno funkciji, dakle kao neugodno. Načelo ugone izvodi se iz načela konstantnosti; u zbiljnosti smo do načela konstantnosti došli zaključujući iz činjenica koje su nas prisilile da pretpostavimo načelo ugone.“ (Freud 1986: 137)

Postuliranje teze o sukobljenosti duševne tendencije u pravcu načela ugone i drugih sila i okolnosti *„koje su u stanju da osujete sprovođenje načela ugone“* (Freud 1986: 137) omogućuje razvijanje priče o različitim oblicima zapreka koje onemogućuju duševnome aparatu da smanji kvantitetu uzbuđenja i na taj način održi stabilnost u duševnome životu.

U Freudovoj dobro poznatoj topici psihe, prvi puta objašnjenom u *Tumačenju snova*, koja označava podjelu na *nesvjesno – predsvjesno – svjesno* otkriva se temeljni mehanizam funkcioniranja svakog pojedinog dijela kao potvrda i legitimacija uspostavljenoga načela ugone. S obzirom da slijedeći tako afirmiranu topiku psihe u eksplikaciji traume kao posljedice poremećaja u radu duševnoga aparata neminovno dolazimo do fenomena *potiskivanja* koji apriorno vežemo uz *nesvjesno*¹⁵, radi lakšeg razumijevanja valja naglasiti

¹⁵Željka Matijašević u knjizi *Strukturiranje nesvjesnog: Freud i Lacan* citirajući Lorenzera, koji artikulirajući razlike između Freudova i Janeteova *nesvjesnog* tumači kako *nesvjesno* posjeduje sadržaj kojem će Freud dati ime: *seksualnost*, naglašava: *„Za Freuda je sve psihičko isprva nesvjesno. Nesvjesni procesi su primarni psihički procesi, a svjesni su nasuprot tome sekundarni. Potiskivanjem se Ja brani od nesvjesnih nagonskih pobuda te nastaju nadomjestna zadovoljenja u obliku snova ili čak tjelesnih neurotskih simptoma. Zato je zadaća terapije za Freuda sljedeća: neurotske afekte treba osvjestiti kao potiskivanja, a liječenje duševnih bolesti treba otkriti nesvjesne, neriješene traumatske doživljaje i afekte.“* (Matijašević 2006: 20)

kako se u topičkom smislu nesvjesno sastoji od „*potisnutih sadržaja kojima je (potiskivanjem, prapotiskivanjem i naknadnim potiskivanjem) onemogućen pristup u sistem predsvjesno – svjesno.*“ (Pontalis, Laplanche 1992: 261)

Isto tako, bitno je uočiti kako je pojam *potiskivanja* u Freudovoj klasifikaciji užeg značenjskog opsega od pojma *nesvjesnog*, pa je potisnuto, kao rezultat tendencije sprječavanja da neka predodžba koja predstavlja nagon postane svjesna, uvijek dio nesvjesnog.

Nastojeći prevladati nejasnoće oko motiva otpora koji vodi do potiskivanja neželjenih sadržaja u nesvjesno, Freud tumači kako je potrebno, umjesto da u odnos suprotnosti dovedemo svjesno i nesvjesno, suprostaviti međusobno povezane *Ja* i *potisnuto*.

U tom smislu dalje ističe: „*Nema dvojbe da otpor svjesnog i predsvjesnog Ja stoji u službi načela ugone; on na svaki način želi izbjeći neugodu koju bi izazvalo oslobođenje potisnutog dok, s druge strane, naš napor ide za tim da pozivanjem na načelo stvarnosti postigne prihvaćanje takvog osjećaja neugode.*“ (Freud 1986: 147)

Dolazimo stoga do toga da *prisilu ponavljanja* kao osnovno obilježje traumatske neuroze izražava moć potisnutog, odnosno potisnuti dio nesvjesnog, ali još važnije – da prisila ponavljanja u tom slučaju iz prošlosti donosi doživljaje koji ne sadrže mogućnost ugone.

Izravna suočenost s ugrozom vlastitoga života jedan je od doživljaja koji često uzrokuje stanje koje Freud naziva *traumatskom neurozom*, a u slici toga stanja utvrđuje sličnosti motoričkih simptoma s histerijom, uzimajući u obzir da traumatska neuroza obiluje znacima *subjektivne patnje* koju prate „*daleko obuhvatnije opće slabosti i rastrojstva duševnih sposobnosti.*“ (Freud 1986: 140)

Zanimljivo je da u objašnjavanju i utvrđivanju uzroka nastanka *traume* Freud kao presudni moment naglašava element *prepasti* koja podrazumijeva iznenađenje, šok. S obzirom, dakle, da je stanje šoka izazvala opasnost na koju čovjek nije bio pripremljen pa ju sukladno tome u tom trenutku nije mogao percipirati, bolesnik ostaje trajno psihički vezan za traumu pri čemu se ta vezanost očituje *prisilnim ponavljanjem*.

Prisilna se ponavljanja realiziraju najčešće u stanjima „stagniranja“ *svijesti* pa Freud tumači kako su snovi oboljelog od traumatske neuroze karakteristični po tome što bolesnika uvijek iznova vraćaju u situaciju njegove nesreće, dok je „*buđenje iz takvog sna praćeno novom prepašću.*“ (Freud 1986: 150)

Ponavljajuće iskustvo traume, koja označava specifičnu ranu u umu (*a wound inflicted upon the mind*), koje se odvija u potpunosti izvan kontrole pojedinca, posljedica je dakle *rupe u znanju* nastale posredstvom razorne snage traumatskoga događaja i temeljnih njegovih obilježja zbog kojih se subjekt s traumom suočava uvijek naknadno i retrospektivno – *naglost, intenzivnost, neočekivanost*.

Lacanovo filozofijsko promišljanje Freuda navlastito u onim segmentima u kojima za svoj predmet uzima razmatranje njegova postuliranja *nesvjesnoga* uspoređujući ga s *nesvjesnim* drugih filozofa¹⁶ pri tome zaključujući kako „*svim tim nesvjesnim koji su još uvijek više ili manje pridruženi mračnoj volji koja se smatra prvotna, kao nešto ispred svijesti, Freud suprostavlja otkriće da na razini nesvjesnog postoji nešto posve homologno onom što se zbiva na razini subjekta – to nešto govori, funkcionira razrađeno kao na razini svjesnog koje na taj način gubi ono što je izgledalo njegova povlastica*“ (Lacan 1986: 30) označava početak procesa prestrukturiranja topike psihe zacrtane u Freudovim ranim radovima te odmicanje od Freudova ekonomsko – dinamičko – topičkoga modela u korist lingvističko – strukturalističkoga.

Priznajući naime Freudu neke „trenutke genijalnosti“ i oslanjajući se u mnogim aspektima razradbe na njegove postavke, Lacan razvija vlastitu teoriju psihičkih registara vezanih uz strukturu ličnosti koja je analogna drugoj Freudovoj podjeli psihe na Ono – Ja – Nad-Ja.¹⁷ Njom čini svojevrsni teorijski zaokret u odnosu na revolucionarnu teoriju kakvu je prvotno artikulirao Freud.

Kako bismo dobili uvid u temelje Lacanove kritike Freudove psihoanalize, čijim se ishodišnim elementima često koristi u koncipiranju vlastitoga modela, najprije valja istaknuti njegovu razlikovnu pretpostavku prema kojoj se psihoanaliza, da bi opstala, mora okrenuti *govoru*. Naznačavanje važnosti proučavanja aspekta govora pri čemu razlikujemo *prazan*, analitički govor u kojemu pacijent ne preuzimajući vlastitu žudnju govori o nekome tko nije on i *puni* govor čiji je učinak da se „*ponovno poredaju kontingencije iz prošlosti i dodijeli im se značenje nužnosti koje su trebale doći*“ (Lacan 1953: 133 u: Matijašević 2006: 124), koji

¹⁶Lacan tumači kako „*nesvjesno kod Freuda nije romantično nesvjesno maštovitog stvaranja*“ pa u tom smislu Freud napušta Junga, a na istom mjestu naglašava kako „*da bismo zaključili da nesvjesno, takvo kao ropotarnica, takvo heteroklitno, kakvo je cijelog svoga života obrađivao usamljeni filozof Eduard von Hartmann, nije Freudovo nesvjesno, neće trebati ići daleko.*“ (Lacan 1986: 30)

¹⁷Željka Matijašević objašnjava kako u drugoj topici psihe koju Freud artikulira u kasnoj fazi *svjesno* gubi i onu minimalnu autonomiju koju je uspijevao imati unutar prve strukturne sheme psihe. (Matijašević 2006: 43)

Freud zanemaruje, zapravo je ishodišna točka s koje će se Lacan uputiti u prevrednovanje i nadopunjavanje Freudova modela simboličkom (lingvističkom) i filozofijskom dimenzijom.¹⁸

Kapitalna ideja u okviru Lacanove teorije, neposredno važna za artikulaciju njegova modela psihe kao svojevrsnoga strukturalnoga pandama Freudovoj drugoj topici, jest ideja *zrcalnoga stadija* koju Lacan izvodi naslanjajući se na Freudovu ideju primarnoga narcizma. Iz nje se kao temelja kapilarno i posljedično šire ogranci njegove teorije uspostavljajući nova načela funkcioniranja modela psihe. Zrcalni stadij naime objašnjava preduvjete konstituiranja ega koji pripada Imaginarnome, subjekta Simboličkog koji mu je suprotavljen, ali i Realnoga koji dolazi kasnije kao produkt Lacanova teorijska obrata prema kojemu Realno prethodi simbolizaciji.

Stadij je zrcala, koji se smješta između šestoga i osamnaestoga mjeseca života kada djetetove motoričke vještine još nisu razvijene, identificiran kao eksplicacija *prvotnoga poistovjećivanja* ili poistovjećivanja sa zrcalnom slikom, a iz kojega slijedi temeljni uvjet egzistiranja *drugosti*. Djetetov pogled na vlastiti odraz tako postaje „*matricom za osjećaj jedinstva, identiteta i kontinuiteta koju djetetovo tjelesno postojanje ne može priskrbiti.*“ (Matijašević 2006: 126)

Međutim, ono što baca posebno svjetlo na ovu pojavu jest Lacanovo podcrtavanje kako „*trijumfalna reakcija djeteta koje je prepoznalo svoju sliku u zrcalu nije znak prepoznavanja subjektova identiteta nego njegovo konstituiranje*“, odnosno iz toga proizašle pretpostavke kako se ego u početku konstituira putem djetetova poistovjećivanja sa slikom, suparnikom, alter – egom „*čija je drugotnost zanemarena jer se prvo uočava sličnost.*“ (Matijašević 2006: 126)

Drugotnost zasigurno ostaje „živjeti“, točnije ona se nikada ne može do kraja eliminirati „*budući da upravo ta drugotnost omogućuje da se poistovjećivanje dogodi.*“ (Weber 1991: 13 u: Matijašević 2006: 127)

Dolazimo u ovome dijelu do toga kako je upravo Lacanov temeljni pojam „drugog“ „*definiran shemom zrcalnog stadija kao onaj koji je ključno vezan uz ego, budući da je ego izvorno poistovječen s drugim koji je ego pripojio i bit će uvijek suprotavljen Drugom Simboličkog poretka*“ (Matijašević 2006: 127) ključna točka teorijske razradbe u Freuda tek

¹⁸Zeljka Matijašević u uvodu svoga opsežnoga pregleda strukturiranja nesusjesnog kod Freuda i Lacana naglašava temeljnu, početnu razliku: „*Za Lacana će se paradigma sastojati u, da tako kažemo, podizanju Freudovih ideja na drugu potenciju, potenciju Simboličkog, tako da će njegova osnovna namjera biti nadopunjavanje Freuda simboličkom (lingvističkom) i filozofijskom dimenzijom.*“ (Matijašević 2006: 6)

naznačene dislokacije ega kojemu se pripisuje objektno funkcioniranje; ego je konstrukcija, proizvod Imaginarnog koje je fiktivno, iluzorno, područje zrcalne slike. Prema tome, s obzirom na Lacanovo razdvajanje ega (Ja) koji se temelji na otuđenju na *moi* (ego u užem smislu) i *je* (Ja), subjekt pripada Simboličkom.

U kontekstu Lacanove artikulacije Simboličkog „*koje je prisutno u liku odraslog koji drži dijete, koji predstavlja Drugog od kojeg se traži da potvrdi podudarnost slike i originala*“ (Matijašević 2006: 12) i promišljanja simboličkoga poretka za čije uvođenje mnogo duguje strukturalnoj antropologiji Lévi – Straussa, važno je istaknuti implikacije njegova inzistiranja na govoru i relativnoga zanemarivanja sustava jezika. Naime, u temelju kapitalne teze da je *nesvjesno diskurs Drugog*, a da je *nesvjesno strukturirano kao jezik* leži izvorna zamisao da „*sve izranja iz strukture označitelja*“¹⁹ i da su „*operacije ostvarenja subjekta u njegovoj označiteljskoj zavisnosti od mjesta Drugoga*.“ (Lacan 1986: 220/221)

Stoga zaključujemo kako je Simboličko prostor jezika, nesvjesnog, radikalne drugosti, odnosno Drugog, „*poredak u kojem subjekt kao različit od ega dolazi u postojanje i to na način da je uvijek rascijepljen i isprekidan*.“ (Bowie 1991: 92 u: Matijašević 2006: 130)

Kako bismo postupno došli do teorijskoga obrata u kojemu postulira ideju Realnoga, koja će nam biti važna za naznačavanje njegova percipiranja fenomena *traume*, važno je još izdvojiti funkcionalnu važnost korelacije između Freudove teorije snova i Jakobsonove strukturalne lingvistike koju Lacan koristi kako bi pokazao da snovi slijede zakon označitelja. Jakobsonova dihotomija dvaju temeljnih procesa uspostavljanja odnosa – *metaforičko i metonimijsko* – u temelju su tako Lacanova inauguriranja dvaju temeljnih mehanizama sna pa će metafora označavati mehanizam „*zgušnjavanja*“, a metonimija mehanizam „*pomicanja*“.

Iz toga slijedi da se simptom „*razrješuje u analizi jezika, budući da je i simptom strukturiran kao jezik, te ga Lacan povezuje s metaforom dok žudnja predstavlja metonimiju*.“ (Matijašević 2006: 131)

¹⁹Lacan u eseju *Subjekt i Drugi: Otuđenje* započinje svoje izlaganje rečenicom: „*Ako psihoanalizu treba uspostaviti kao znanost o nesvjesnom, trebalo bi početi od toga, da je nesvjesno strukturirano kao jezik*“, a odmah zatim objašnjava kako je izveo topologiju čija je svrha da objasni ustroj subjekta. Svoju daljnju artikulaciju operacija ostvarenja subjekta u njegovoj označiteljskoj zavisnosti od mjesta Drugoga kontekstualizira uvodom u kojemu tumači da se struktura označitelja zasniva na onome što je najprije nazvao funkcijom ureza, a koja se sada ima obrazložiti kao topološka funkcija ruba pri čemu treba naglasiti kako „*odnos subjekta prema Drugome u potpunosti nastaje u procesu zijeva*.“ (Lacan 1986: 219/220/221)

Željka Matijašević pak objašnjava kako se „*u Lacanovoj verziji označitelj pojavljuje ne kao element općeg sustava jezika nego kao ključan element govora analiziranog*.“ (Matijašević 2006: 131)

Teorijski obrat u Lacanovoj misli pretpostavlja proširenje topike psihe tzv. *Realnim* koje prethodi simbolizaciji, „*koje je izvan jezika pa ga je nemoguće simbolizirati, integrirati u simbolički poredak*“ (Matijašević 2006: 167), a čijim se preuzimanjem Lacan prema mišljenju mnogih odmiče od označitelja i približava označenome.

Inherentno svojstvo Realnoga, nakon čijeg je uvođenja „*žudnja motivirana prilaženjem Realnom i njegovoj Stvari, ali to prilaženje nosi tragove vlastite nemogućnosti*“ (Matijašević 2006: 168) upućuje na *traumu*. Točnije, postojanje Realnog implicira neizbježnost prve traume subjekta koja nastaje iskustvom gubitka parcijalnih objekata koji metonimijski predstavljaju Majku, tj. Realno i edipalni gubitak identifikacije s Majkom, pa se žudnja u procesu odrastanja realizira prema nečemu nepoznatome što prethodi simbolizaciji. Stoga će se lanac pomicanja „*uvijek kretati prema djetinjstvu i svakako susretu s majkom – susretanja koji nikada ne mogu isključiti das Ding*“ (Luepnitz 2003: 225 u: Matijašević 2006: 169)

Mogućnost stoga da izvanjski događaj razorne podražajne snage, koji uobičajamo nazivati *traumatskim*, izazove trajnu *ranu u umu* i na taj način naruši stabilnost duševnoga života subjekta, na neki je način suptilno prisutna tijekom cijeloga života jer je neizbježno uvjetovana prvotnim napuknućem u zrcalnome stadiju u kojemu je subjekt neprestano zahvaćen svojom slikom posredstvom koje stvara lažan osjećaj totaliteta. Traumatski događaj tako podržava ugrožavanje konstruiranoga privida kontinuiteta koji zbog svoje prvotne neutemeljenosti pod pritiskom ponovno puca i otkriva nekoherentnost strukture. Tada se Realno regresivno smješta u područje Simboličkoga, u jezik, a subjekt se vraća primarnim procesima, odnosno *nesvjesnome*.

2. 4. 2. Metafora pisanja kao rad (lažnog) nespješnog (introjekcija, inkorporacija, kripta)

Nastavljajući se na prethodno artikuliran mehanizam funkcioniranja *traume* i moć njezine posljedice da, kako to objašnjava Caruth, subjekta smjesti u konfuzan i rascijepljen odnos spram protuteže života i smrti, dolazimo do fenomena koji je u svojoj srži ambivalentan i odražava određujuće svojstvo *traume* koja pretpostavlja gubitak. S jedne se tako strane subjekt preživjevši traumatski događaj, metaforički rečeno, nalazi na strani života koja mu pak pruža mogućnost osvješćivanja proživljenoga, a s druge strane nevidljivim tragovima prošlosti koje u sebi okamenjuje onaj potisnuti dio nespješnoga ostaje trajno povezan s iskustvom smrti.

Trauma susreta sa smrću, međutim, ne podrazumijeva samo iskustvo osobne fizičke ugroženosti u kojemu subjekt biva postavljen u graničnu situaciju koja implicira mogućnost narušavanja tijela kao obrambene opne između *Ja* i *svijeta*, već i sekundarno iskustvo fizičkoga i simobličkoga gubitka *drugog* s kojim je odnos pretpostavljao svojevrsni element zaposjedanja. Možemo stoga reći kako instanciju gubitka drugoga, u skladu s postulatima Freudova primarnoga narcizma, u tom smislu promatramo kao gubitak *objekta* ili transformaciju *objektne veze*.

O implikacijama različitih reakcija na takve složene i uvijek višesmjerno usmjerene procese govori Freud u svojim radovima u kojima artikulira temeljne strukturalne elemente *tugovanja* i njegova patološka oblika – *melankolije*. Korijen koji omogućuje posljedično razvijanje ovih reakcija i koji opravdava njihovu utemeljenost u različitim procesima kroz koje se očituje subjektova (ne)moć prevladavanja traume gubitka jest postojanje nekoga oblika *osjećajne veze* s objektom. U eksplicaciji oblika osjećajnih veza Freud nagovještava sistem funkcioniranja elemenata druge njegove topike psihe pa je s tim u vezi uglavnom riječ o diferenciranoj i određujućoj genezi odnosa koji objekt (vanjski svijet) uspostavlja s *Ja* (subjekt).

U tom smislu Freud, nakon kraće elaboracije pojma *poistovjećenje* u kojoj iznosi kako se pod utjecajem potiskivanja i pod vladavinom mehanizama nesvjesnog često događa da se izbor objekta vraća poistovjećenju, odnosno da *Ja* *poprima svojstva objekta* (Freud 1986: 230) izvodi zaključak u kojemu se razabire, za shvaćanje složenosti procesa, važnost pojma *introjeksijske*:

„Prvo, poistovjećenje je najprvotniji oblik osjećajne veze s objektom; drugo, ono regresivnim putem postaje zamjena za libidnu objektu vezu, u neku ruku posredstvom introjeksijske objekta u Ja; i treće, ono može nastati svaki put kada se iznova opazi nešto zajedničko s osobom koja nije objekt seksualnih nagona.“ (Freud 1986: 231)

Introjeksijska objekta u *Ja*, prema Freudu, jedan je od oblika suočavanja s traumom gubitka voljenoga objekta, a koji posjeduje patološke značajke. Naime, pojam introjeksijske u Freuda najčešće evocira povezanost sa simptomima patološke inačice *tugovanja* koje pretpostavlja normalan proces preraspodjele energije koja je ostala vezana za izgubljeni objekt, a Freud ga definira kao *„reakciju na gubitak voljene osobe ili apstrakcije koja zauzima mjesto osobe,*

poput domovine, slobode, nekog ideala i tako dalje.“²⁰ Melankolija pak, definirana kao „afekcija koja među svoje najupadljivije povode ubraja stvarni ili afektivni gubitak voljenog objekta“ (Freud 1986: 232), predstavlja aberaciju, otklon, odstupanje od normalnoga pri kojemu melankolik „očituje nešto što nedostaje u žalovanju – nevjerojatno umanjenje samopoštovanja, osiromašenje Ja u velikoj mjeri.“ (Freud 1978e: 200 u: Matijašević 2006: 48)

S obzirom, dakle, da je njezina glavna pretpostavka svojevrsna sukobljenost rascijepljenih dijelova Ja²¹, Freud pojašnjava kako je potejenjivanje i predbacivanje koje neminovno postaje simptomom melankolije u osnovi usmjereno na objekt jer je „sjena objekta pala na Ja“ (Freud 1986: 232), odnosno objekt je introjiciran, pounutren u ego.

Kada je riječ o takvoj patološkoj prefiguraciji postojeće objektne veze u kojoj je zaposjedanje objekta zamijenjeno s poistovjećivanjem jer podrazumijeva moment topičkoga proširivanja – smještanje drugoga u Ja, valja naglasiti temeljnu razliku između dvaju bliskih pojmova, *introjeksije* i *pripajanja*. Pontalis i Laplanche upozoravaju da proces pripajanja izričito podrazumijeva tjelesnu ovojnicu koja predstavlja odijeljenost unutrašnjeg i vanjskog, dok izraz introjiciranje ima širi smisao: „(...) posrijedi nije samo unutrašnjost tijela nego nutrina psihičkog aparata, instancija, itd.“ zbog koje se i može „govoriti o introjiciranju u Ja.“ (Pontalis, Laplanche 1992: 117)

Do revizije i proširenja Freudova pojma *introjeksije* koji uspostavlja koleraciju s oralnom fazom libidnog razvoja i svojevrsni je odraz kanibalske želje za usisavanjem objekta, došlo je zahvaljujući eksplikaciji fenomena *sablasti, drugoga u istom*:

„Utoliko ukoliko introjeksija ostaje zauvijek obilježena svojim tjelesnim predloškom, ona se prevodi u fantazme koje se tiču objekta, bilo djelomičnih bilo potpunih.“ (Pontalis, Laplanche 1992: 117)

Među značajne i u smislu teorijske originalnosti i koherentnosti pristupa problemu temeljne razradbe Freudova pojma *rada tugovanja* ubrajamo one Nicolasa Abrahama i Marie Torok

²⁰Luka Bekavac u znanstvenome radu *Rad teksta, rad tugovanja* (2006: 8) prije središnje elaboracije psihoanalitičkoga pojma *inkorporacije*, a s obzirom na to da pojam inkorporacije „*uvelike predstavlja razradu temeljnih Freudovih uvida u rad tugovanja*“, (Bekavac 2006: 8) iznosi Freudovu definiciju *tugovanja* razrađenu u eseju *Tugovanje i melankolija* (1917).

²¹Prema Freudu, u melankoliji je Ja raspadnuto na dva dijela od kojih jedan bjesni protiv drugoga. Stoga je ovaj drugi dio onaj „*koji je posredstvom introjeksije izmijenjen i koji uključuje izgubljeni objekt*“, a prvi dio „*uključuje savjest, kritičku instanciju u Ja koja se čak i u razdoblju normalna života kritički postavljala prema Ja, premda nikada tako neumoljivo i tako neopravdano.*“ (Freud 1986: 232/233)

koje su izdijelile nekoliko, u shvaćanju koncepta tugovanja, prijelomnih teorijskih figura kao što su *inkorporacija* i *kripta*. Pojam *inkorporacije* Abraham i Torok rabe kako bi diferencirali i razgraničili do tada u teoriji i praksi značenjski izjednačene pojmove *introjeksije* i *inkorporacije*.

Polazeći od Freudova postuliranja mehanizma funkcioniranja *melankolije* oni proširuju teorijsku perspektivu i razrađuju njegov pojam *introjeksije* preoblikujući ga u središnji pojam vlastite teorije – *inkorporaciju*. S obzirom da „*trauma gubitka objekta izaziva reakciju: inkorporaciju objekta u ego*“ i da se u tom smislu „*korotnik s pokojnikom djelomice identificira, sam postaje mrtvac*“ (Abraham, Torok 1994: 111 u: Bekavac 2006: 10) za njih se, objašnjava u svome radu Bekavac, ekonomija rada tugovanja odnosi na „*privremeno zadržavanje energije koju želimo očuvati na fantazmatskom objektu u nama, da bismo je kasnije ponovno eksternalizirali i preusmjerili na novi objekt.*“ (Bekavac 2006: 10)

Preusmjeravanje energije na novi objekt, koje označava simboličko pucanje stare objektne veze i stvaranje nove, ključan je element u procesu „zdravoga“ tugovanja:

„*U patološkom obliku takvog identificiranja, što ga Abraham i Torok upravo i zovu inkorporacijom, stare se objektne veze ne razrješuju nego, naprotiv, stvaraju ili pojačavaju; odbijamo tugovati.*“ Stoga je inkorporacija, koja slijedi načelo ugone odbijajući suočavanje s gubitkom i posljedično bolom koje gubitak donosi, „*fantazmatska tvorba kojom korotnik odgovara na zbiljnost gubitka objekta ljubavi time što poremećaj nastoji suzbiti ili prikriti.*“ (Bekavac 2006: 10)

Objekt koji je inkorporacijom pounutren zapravo ukazuje na dvostrukost psihičke strukture, na svojevrsno područje unutar granica topike psihe. Naime, inkorporiran objekt, onako kako to slikovito predočavaju Abraham i Torok, ostaje pohranjen u *intrapsihičkom grobu* budući da nije probavljen, „*vraćen u unutrašnjost jastva, asimiliran kao u svakom 'normalnom' tugovanju, mrtav objekt ostaje na mjestu poput živoga mrtvaca apscediranog u određenom mjestu ega.*“ (Abraham, Torok 1994: 141 u: Bekavac 2006: 10/11)

Postojanje intrapsihičkoga groba podrazumijeva topografsku kontekstualizaciju, određenje na temelju kojega zamišljamo njegovo funkcioniranje u unutrašnjosti psihe čiji je jedan dio posredstvom traumatskoga događaja naglo i neočekivano ispunjen stranim tijelom. Prisutnost stranoga tijela, dakle, ukazuje na neminovnost prethodnoga stvaranja mjesta u kojemu se sada trajno nalazi i oblikuje „*džep u tijelu koje tuguje*“ (Derrida 1988: 57 u: Bekavac 2006: 11), odnosno – stvara *kriptu* koja je izravna posljedica inkorporacije.

U svojoj eksplikaciji pojma *kripte* koja je krajnji, najbolniji i najpatogeniji rezultat nemogućnosti probavljanja zbilje i suočavanja s traumom gubitka Abraham i Torok naglašavaju element *tajnosti* koji ukazuje na nedostupnost i nespoznatljivost djelovanja inkorporacije subjektovoj svjesnosti:

„*Neiskazivo tugovanje uspostavlja tajnu grobnicu u unutrašnjosti subjekta. U kripti, rekonstituiran od uspomena na riječi, prizore i osjećaje, živ počiva objektni korelat gubitka, nalik na cjelovitu osobu (...). Pokatkad, u gluho doba noći, (...) sablast iz kripe dolazi proganjati čuvara groblja, šaljući mu začudne i nerazumljive signale, prisiljavajući ga na bizarne postupke, ili ga izvrgavajući neočekivanim osjećajima.*“ (Abraham, Torok 1994: 130 u: Bekavac 2006: 11)

Derrida, koji u teorijskom promišljanju psihoanalitičkih postavki polazi od kritičkoga osvrta na Freudov i Lacanov rad, u mnogim svojim djelima (*Verbarij, Smrt Rolanda Barthesa*) reinterpreтира fenomene kao što su *inkorporacija* i *kripta* koncentrirajući se na pojedine njihove aspekte i dalje ih razrađujući postulira vlastite konceptualne zamisli.

Luka Bekavac u svome radu naglašava kako je Derrida ponajprije zainteresiran za kriptu kao *prostorni paradoks, topografski problem* pa ju promatra kao „*specifičan prijelom prostora, organiziran tako da 'vodi u bludnju' – nepristupačno 'ne – mjesto', prostor izvanjskog u srcu unutrašnjosti, iz koje je istodobno najradikalnije isključen, a povrh toga strukturalno čuva tajnu tog isključenja, čineći se nevidljivim: to je 'neka vrsta lažnog nesvjesnog, umjetnog nesvjesnog postavljenog poput proteze, cijepa u srcu organa, u rascijepljen ego'.*“ (Derrida 1986: 13 u: Bekavac 2006: 12)

Osim specifičnosti topografskoga opisa *kripe* Derrida naime ističe i njenu odrednicu koja se tiče *šifre*, odnosno njezinoga funkcioniranja u području *jezika*. S obzirom da se „*inkorporacija velikim dijelom doista manifestira kao komunikacijski problem, a postojanje kripe kao verbalni: njezina je ishodišna točka i nužan uvjet nastanka upravo nemogućnost priznavanja gubitka*“ (Bekavac 2006: 12) mogli bismo zaključiti kako subjekt pod utjecajem traumatskoga događaja iz svoga vokabulara automatski isključuje sve leksičke sadržaje koji impliciraju mogućnost verbaliziranja, a samim time i priznavanja gubitka.

Kriptonimiju²² i njezine figure Derrida analizira u *Verbariju* tumačeći kako su tome „zakopanome“ i pregrađenome leksičkome sadržaju pridružena svojevrsna magijska svojstva. Naime, traumatski sadržaj ostaje zakopan u dijelu koji Abraham i Torok nazivaju *arheonimom*, a koji, iako nedostupan subjektu, kao najneposredniji svjedok traume nužno nastavlja *djelovati* u jeziku jer „*čudesno isključivanje pogađa određene riječi te im, čini se, upravo time daruje istinski magičnu snagu.*“ (Abraham, Torok 1986: 19 u: Bekavac 2006: 12) Abraham i Torok smatraju kako riječi koje su pregrađene unutar psihičkoga leksičkog inventara moraju biti polisemične naravi, odnosno iskazivati mnoštvo značenja jednom fonetskom strukturom. Neminovnost i neodgodivost djelovanja potisnutih i samim time nesvjesnih sadržaja u jeziku izražena je tvrdnjom koju omogućuje pretpostavka *polisemičnosti*, a prema kojoj će jedno od tih značenja biti *zastrto*, ali će drugo nužno biti izraženo putem drugačijih fonetskih struktura, odnosno – *sinonimima*.

Dakle, *kripta* će se, kao posljedica neuspješnoga tugovanja (melankolije) i inhibicije introjeksijske manifestirati verbalno, a traumatski će se sadržaj, iako neuhvatljiv i nespoznatljiv uslijed potiskivanja koje ga je zamaskiralo, nužno očitovati u jeziku kao prostoru primarnoga i prvotnoga isključenja njegova uzroka – *traumatskoga događaja* ili *gubitka*.

Uzmemo li u obzir sve do sada eksplicirane postavke – od *Freuda* preko *Abrahama* i *Toroka* koji su krećući od početka revidirali koncept tugovanja do *Derrida* i njegova tumačenja – a koje sve u svojoj srži sažimaju temeljnu ideju o nužnosti poremećaja u radu psihičkoga instrumentarija uslijed nemogućnosti *probavljanja* traume, mogli bismo ustvrditi kako se ono nesvjesno, ili u slučaju poremećaja u radu tugovanja *lažno* nesvjesno postavljeno u prorez između dvaju dijelova rascijepljenoga jastva, sasvim izvjesno manifestira u jeziku. Nesvjesno je nedokučivo subjektu koji misli, a samim su time i njegovi sadržaji koji se na ovaj ili onaj način očituju u jeziku *ispred* mišljenja, svjedočeći tim svojim položajem prvotnost, neposrednost i tjelesnost doživljaja traumatskoga iskustva.

Rad *lažnog* nesvjesnog stoga bi bilo, u slobodnijoj interpretaciji, prebacivši govorni kod u pismo, zanimljivo analizirati i s aspekta pamćenja – metafora pisanja koja u *Freuda* dočarava proces pamćenja tako se u pomalo izokrenutoj perspektivi nadaje kao svojevrsni ekvivalent klinički utemeljenoj, psihoanalitičkoj potrebi za razrješenjem traume putem osvješćivanja nesvjesnoga (u jeziku) i samim time za njezinim prevladavanjem u procesu izlječenja.

²²Abraham i Torok tako nazivaju *specifičan oblik leksičkoga pregrađivanja i intrapsihičkoga zazidavanja traumatskoga iskustva*. (Bekavac 2006: 12)

3. RAZRJEŠENJE PSIHOLOŠKE TRAUME U ROMANU IVANE ŠOJAT „JOM KIPUR“

3. 1. Osnovne sadržajne i formalne odrednice romana

Roman *Jom Kipur* hrvatske spisateljice, prozaistice i pjesnikinje, Ivane Šojat iz 2014. godine književni je tekst koji je svojom idejno – filozofskom utemeljenošću snažno uronjen u neposredno iskustvo društvene, političke i duhovne suvremenosti u kojoj se kao kroz prizmu prelamaju sjene i posljedice neartikuliranih i nerazrješanih potresa u prošlosti na svim razinama postojanja.

S obzirom da je semantičko žarište cijeloga romana potvrđeno u nastojanjima da se ispita i razriješi mehanizam funkcioniranja *traume*, a u čijoj je podlozi propitivanje složenoga odnosa prošlosti i sadašnjosti kao dvaju polova iste stvarnosti u kojoj se preklapaju tokovi različitih sudbonosnih procesa, tematska i sadržajna matrica teksta organizirana je i oblikovana upravo prema načelu razornosti i nespoznatljivosti funkcionalnoga djelovanja traumatskoga događaja. Naime, u temelj je narativne konstrukcije romana kao pokretač značenja i smisla postavljena kompleksnost problematike reflektiranja *traume*, potencirane traumatskim događajem novije hrvatske povijesti – *Domovinskim ratom*, na individualnoj razini, pa se u ulozi glavnoga junaka pojavljuje četrdesetjednogodišnji hrvatski branitelj i dragovoljac, Osječanin Josip Matijević, kojemu je dijagnoza posttraumatskog stresnog poremećaja osnovni legitimator narativnoga postojanja i ujedno preduvjet daljnjega razvitka identitetskog određenja. Bolest razvijena pod utjecajem subjektive psihičke anesteziranosti i nemogućnosti suočavanja s traumom, s *ranom u umu* koja ostaje nezacijeljena i iz koje neprestano izvire nešto nalik sablasnim podsjetnicima na traumatski događaj, svojevrsni je narativni okidač i pokretač proizvodnje svih značenja koja se tekstualno ocrtavaju na marginama jednostavnoga i linearnog fabularnog suživota dviju temeljnih sadržajnih razina – jedna, u čijemu je središtu sudbina i život Josipa Matijevića i druga, u čijemu je središtu sudbina njegovoga mladoga psihijatra Grgura Romića koja se na nekim mjestima u prostorno – vremenskom kontinuumu indirektno ukrštava i isprepliće s prvom, sudbinom pacijenta i tako joj, nadopunjujući je i dodatno podcrtavajući, posredno daje drugačiji smisao.

Priča o pokušaju razrješenja osobne traume isripovijedana je iz perspektive sveznajućega pripovjedača u 3. licu koji in medias res uvodi u radnju, postavljenu u statičan prostorni okvir jednoličnoga i steriliziranog ambijenta psihijatrijske bolnice u Osijeku, otkrivajući odmah na

početku impuls neodgodivoga poticaja za vlastito pripovijedanje, ali – još važnije – implicitno ukazujući na dubinsku ukorijenjenost traume u unutrašnjosti čovjekova psihičkoga života i sve one urođene obrambene mehanizme koji na kraju i posljedično rezultiraju trajnom *duševnom* zaokupljenošću prošlošću kao simptomom bolesti:

„Josip Matijević djelovao je normalno. Sukladno definiciji normalnosti koja od čovjeka očekuje očekivane reakcije u danim okolnostima, u vremenskim granicama, bez odgađanja, potiskivanja, skrivanja, guranja pod tepih. Djelovao je doduše pomalo unezvijereno. No bilo je to normalno. S obzirom na okolnosti. U tome i jest varka.“ (Jom Kipur: 9)

Iz perspektive sveznajućega pripovjedača otvaraju se dva paralelna i neodvojiva narativna svijeta koji jedan drugome omogućuju funkcioniranje. Jedan je onaj Josipa Matijevića, umirovljenoga branitelja koji u trenutku nesuspregnute slabosti i gnjeva počinivši izgređ na javnom predizbornom skupu „minorne desničarske stranke“ *omamljen od sedativa* dospijeva na odjel psihijatrije u osječkoj bolnici, koji je isprepleten mističnošću i nekom oporom aureolom prokletstva nerazriješenih životnih situacija počevši od one obiteljske preko prijateljske i ljubavne, a drugi je svijet mladoga Grgura Romića, Matijevićevoga psihijatra romskog podrijetla, koji je također, gotovo sudbinski istovjetno, opterećen nerazjašnjenim elementarnim pitanjima poput biološkoga podrijetla, pa stoga posljedično i pitanjima vlastite opstojnosti i integriteta.

Matijevićevo je, dakle, postojanje s jedne strane dominatno obilježeno traumom Domovinskoga rata u koji se dobrovoljno uključio 1991. pridruživši se s nepunih devetnaest godina postrojbi Hrvatske vojske, s druge pak složenim i nezdravim obiteljskim odnosima, a Romićevo svojevrsnom potragom za identitetom – i profesionalnim i privatnim, onim suštinskim, biološkim, ali i duhovnim.

Njihovi se svjetovi sudaraju u zajedničkoj točki sudbinske opterećenosti segmentima prošlosti pa se odnos pacijent – psihijatar nauštrb jasno definiranih pravila i konvencionalne autoritativne profesionalnosti koju takav odnos podrazumijeva neobično razvija u smjeru bliskosti i suradnje ukazujući na važnost prvenstva iskrenosti, a kojoj su kontrapunktirane problematizacije trulih i nezdravih ljudskih odnosa koji najčešće i dovode do tragedija.

Dijalog, kao najčešća narativna strategija, odraz je postulata psihoanalitičke kliničke prakse koja predmnijeva važnost verbaliziranja traume kao temeljnoga uvjeta njezina razrješenja pa se razgovori između pacijenta i psihijatra, koji čine fabularnu okosnicu teksta, odvijaju u kontinuitetu s osnovnim ciljem pronalaska srži i izvora problema koji je Matijevićevu traumu

proizveo, kako bi postupno moglo doći do njezinoga *osvješćivanja* a onda i konačnoga premošćivanja.

Također, dijalog koji tekstu priskrbuje dinamičnost, neizvjesnost i neku neodređenu napetost proizašlu iz nepredvidljivih prepreka u ostvarivanju smislene dvosmjerne komunikacije, osigurava mogućnost Matijevićevoga retrospektivnoga proživljavanja prošlosti u čijim je neprohodnim labirintima, zbog značajno reducirane sposobnosti percepcije traumatskih događaja u vrijeme njihova odvijanja, duševno ostao zarobljen.

Kada govori o odnosu povijesti i traume, Cathy Caruth naglašava kako je temeljni uvjet koji je potreban da bismo neku povijest doživjeli poviješću *traume* nemogućnost trenutnoga percipiranja onoga što se događa, iz čega proizlazi činjenica da takva povijest može biti shvaćena i dostupna tek naknadno, iz vremenskom distancom „osnažene“ perspektive koja uzima u obzir nespoznatljivost *njezina nastanka*. (Caruth 1996: 21)

Zahvaljujući strategiji *sjećanja*, čiji dijelovi u razgovorima koji često završavaju monološkim, kaotičnim izlaganjima rastresenoga pacijenta spontano i neočekivano izvire iz *podvjesnoga* gospodina Matijevića, uspješno je realizirana za razumijevanje smisla teksta uvjetna tendencija rekonstrukcije faktografije vezane ne samo uz ratne, nego i poratne godine. Propitivanje i analiziranje prošlosti pak, posljedično, omogućava problematizaciju i kritičko seciranje društvene i duhovne zbilje suvremenosti u kojoj se zrcalno preslikava *povijest* i sve ono što ju je učinilo lošom, tragičnom i traumatičnom.

Posrijedi je, dakle, svojevrsna induktivna metoda u izgradnji smisla teksta – u kretanju od *individualne* razine na kojoj pratimo mukotrpne pokušaje verbaliziranja i razrješenja osobne traume kako bi se došlo do katarzičnoga oslobođenja od duhova prošlosti do *kolektivne*²³ na kojoj se očituje duhovna i moralna erozija i autodestruktivne sklonosti društva na svim razinama, od one uže obiteljske do šire državne, dolazimo do neizbježne i nasušne potrebe za *verbalizacijom*, za govorom koji će simbolički materijalizirati a time i osvijestiti egzistencijalnu krizu širih razmjera koja nezaustavljivo prodire u sve pore sadašnjosti i nagrizava sve elementarno ljudsko – *dostojanstvo, svrhu, moral, poštenje i pravdu*.

²³Na takvu tendenciju upozorava i Jagna Pogačnik u predgovoru romana (Fraktura, 2014.) kada naglašava kako je Šojat „polazeći od individualnog prema općem, ukazala na brojne neuralgične točke zadnjih dvadesetak godina hrvatskoga društva.“

Možemo stoga reći kako ne čudi da roman obiluje filozofskim i refleksivnim lamentacijama o prirodi i svrsi čovjekova postojanja, o njegovoj ontološkoj usidrenosti u materijalno određivo prostorno i vremensko iskustvo, koje su ništa drugo do odraz složenosti ljudskoga iskustva kakvo je preživljavanje traumatičnoga događaja – ono naime, sa svim svojim posljedicama, zahtijeva, kako smo to već više puta u radu istaknuli, rekontekstualizaciju i reviziju pojedinačnoga i kolektivnoga doživljaja svijeta.

Primarna usredotočenost na realizaciju takvoga idejnoga sloja teksta i promišljenu zaokruženost simboličke strukture očitovana je i na formalnome planu na kojemu se propitivanje općeljudskih, univerzalnih moralnih i duhovnih pitanja reflektira u uporabi značenjski potentnih i snažnim ekspresivnim vrijednostima nabijenih biblijskih i kršćanskih motiva i simbola.

Raspored narativne građe također odražava razinu fabularne razgranatosti i time upotpunjuje značenjski sloj – naime, roman se ne sastoji od označenih poglavlja, nema „oštrih“ granica, prijelaza i preokreta u radnji, sva je dinamika sadržana u postupku neprestanoga fluidnoga pretapanja prošlosti i sadašnjosti realiziranoga u Matijevićevim ispovjednim monolozima čija je svrha osvješćivanje duboko potisnutoga traumatskog sadržaja.

Do samoga se kraja, koji označava pozitivan preokret u procesu razrješenja osobne traume, ne mijenja mjesto odvijanja radnje; riječ je o nekoliko prostornih odrednica koje kontekstualiziraju središnji narativni poticaj:

hladan i sterilan ambijent uredske sobe Grgura Romića u kojemu Matijević uglavnom stoji uz otvoren prozor i puši, bolnička soba u kojoj se odvijaju halucinantne vizije i snovi s pokojnicima u vrijeme stagniranja svijesti i neprostrano bolničko dvorište u kojemu se Matijević susreće s majkom i prijateljicom Dubravkom. Svi ti prostori svojom kulturalno uvjetovanom tabuiziranošću i stigmatizacijom, ali i fizički opipljivom neljudskom hladnoćom i stereotipnom predodžbom umjetno stvorenoga kozmosa u kojemu vlada kastracija elementarne humanosti, reflektiraju unutarnje stanje bolesnika koji se nalazi zarobljen, zatvoren u okovima tragične prošlosti koju još uvijek živi jer ju, freudovski rečeno, nije uspio asimilirati i probaviti.

Vrijeme je radnje, 2013. godina za vrijeme svibanjskih poplava u Slavoniji, također indikativno – implicira analogiju s raznornošću, naglošću i nezaustavljivošću silovitoga djelovanja traumatskoga događaja koji „probija brane“ svih postojećih obrambenih mehanizama koji čuvaju, barem prividnu, zaštitnu ovojnicu vladavine *svjesnoga*.

Način realizacije narativne strukture koja prati idejno – filozofsku matricu romana obilježen je s jedne strane dubokom epskom razrađenošću, snagom i težinom, bogatim i dugačkim digresijama i analepsama koje se najčešće tiču opisa i tematizacije ratnih strahota, a s druge strane intenzivnom liričnošću i atmosferičnošću pojedinih segmenata u kojima se najčešće retrospektivno nižu prizori iz djetinjstva i nostalgичno intonirane predratne prošlosti Matijevića i Romića.

Značenjski produktivan kontrapunkt između dviju stilskih inačica (*liričnost* i *epska težina*), koji ukazuje na kompleksnost i višeslojnost procesa artikulacije traume, potenciran je i u nekim dijelovima prevladavajućom poetičnošću ostvarenom pomnom razrađenošću detalja koji se kao u filmu zumiraju i snažnim metaforičkim prijenosima značenja naglašavaju osjetilni, čulni aspekti trenutka.

Pojedini dijelovi teksta odišu gotovo impresionističkim prizorima u kojima neposredno doživljeni trenuci služe kao okidač za vraćanje u prošlost, za *sjećanje* i ponovno proživljavanje komadića prošloga života kojima se implicitno prišivaju značenja uvjetovana sadašnjim trenutkom:

„U sumrak je izašao van. Trava je dahtala, Drava je škropila grad vonjem riblje krljušti i pijeska. Bilo je nekako čemerno, tamnim nijansama zavijeno kao crnim udovičkim tilom, gusto i neprohodno. Imao je dojam da ne vidi dobro, da je sve krcato sjenama. Sjetio se pogreba djeda Nikole, trenutka kad je prvi put ušetao u ono groblje iznad Sajmišta visoko propeto kao čeka ili vidikovac, kad je prvi put vidio grobnicu koju su Pavičevići sebi pripremili za kolektivno zalijeganje. Bilo je vruće, kamen grobova, nadgrobnih ploča i križeva isijavao je poput radijatora. Sve je zaudaralo na trulo cvijeće u vazama, na rastopljeni vosak svijeća, na žutu, prhku prašinu.“ (Jom Kipur: 82)

3. 2. Integracija traume – s onu stranu mišljenja

Proživljena psihička bol kao posljedica iskustva izravnoga suočavanja sa smrću koja se naknadno prostorno rekontekstualizira u svojevrsnu traumatsku jezgru – *ranu u umu* – koja funkcionira kao podsjetnik, ali i katalizator svih sjećanja koja su ostala privremeno zarobljena

u *nesvjesnome*, ukazuje na nekoliko stupnjeva progresivnoga razvoja posttraumatskog stresnog poremećaja čiji su simptomi osnovni pokretači proizvodnje značenja u tekstu.²⁴

Naime, psihoanalitička klinička praksa kada problematizira razvojni put bolesti i tumači njezine mehaničke pojavne oblike identificira nekoliko stadija kroz koje pojedinac prolazi u svome procesu suočavanja sa stvarnošću traume: prvo se najčešće aktivira obrambeni mehanizam potiskivanja koji svjesnome dijelu psihičkoga sustava blokira put do racionalne spoznaje o onome što se dogodilo, a nakon toga slijedi dubok, sveobuhvatan, paralizirajući osjećaj tuposti i praznine što bismo mogli tumačiti kao svojevrsno odustajanja organizma od uzaludnih pokušaja da u potpunosti zatre svaki trag prvotnoga traumatskoga doživljaja – ustrojavanje psihičkoga života na načelu potpune rezignativne sukobljenosti nezainteresiranoga *Ja* i svijeta koji se neprestano odupire stagniranju rezultira jedinom logičnom procesnom etapom: paradoksalnim nastavkom života u prošlosti i opetovanim proživljavanjem već jednom doživljenoga.

Najčešće se dijelovi prošlosti rehabilitiraju u snovima, halucinacijama ili pak vizijama u stanju budnosti.

Upravo je takav razvoj procesa s patološkim očitovanjima nesavladive prepreke asimiliranja traume koji remeti uobičajeno fizičko i duševno funkcioniranje posredstvom djelovanja traumatskoga događaja utjelovljen u narativnoj eksplikaciji slučaja Josipa Matijevića, bivšega hrvatskog dragovoljca i sadašnjega umirovljenog branitelja Domovinskoga rata koji u razgovorima sa psihijatrom nastoji prevladati traumu.

Psihoanalitička praktična postavka o tome da „uz pomoć stručnjaka – analitičara, pacijent može steći novi uvid u nesvjesne dijelove svojih poteškoća i da razgovor s psihoanalitičarem u ozračju sigurnosti vodi pacijenta tomu da postupno postaje svjestan dijelova vlastitog, ranije nepoznatog unutrašnjeg svijeta, donoseći olakšanje od psihičke boli“²⁵ tako postaje generatorom različitih tendencija kojima se u romanu nastoji objasniti, rastumačiti podrijetlo i ustoj nesvjesnih potisnutih sadržaja koji skrivaju dragocjena značenja koja treba osvijestiti – simbolički ih otkopati, riječima ih materijalizirati kako bi ih se moglo svjesno analizirati i iz

²⁴Možemo, dakle, ustvrditi kako dinamika izmjene Matijevićevih psihičkih stanja koja se manifestiraju najvećim dijelom u načinu i sadržaju verbalne i neverbalne komunikacije sa psihijatrom Romićem izravno uvjetuje različite mogućnosti oblikovanja narativne građe.

²⁵<http://www.hpsg.hr/psihoanaliticari/> (preuzeto: 17. 12. 2016. , 13:50 h)

njih otkriti o sebi i svijetu, a u konačnici, kao krajnji rezultat, nastaviti slobodno živjeti u sadašnjosti.

Proces suočavanja s osobnom traumom dug je i pun usputnih stranputica koje analitičara mogu navesti na krivi trag, koji podrazumijeva svakodnevni rad na rješavanju svojevrsne zagonetke koja zakopana duboko u *nesvjesnome* čuva tajnu prošlosti, a do koje se dolazi, u skladu s topografskom kategorizacijom psihe, najprije putem verbalizacije najbližega, *svjesnoga* sadržaja. U različitim fazama višetjednih razgovora sa psihijatrom Matijević tako postupno otkriva kronologiju vlastitoga ratnog puta koji je započeo 1991. kada se kao devetnaestogodišnjak dobrovoljno priključio Hrvatskoj vojsci. Na pažljivo strukturirana pitanja doktora Romića, najčešće osmišljena tako da djeluju poput verbalnih poticatelja da se govori dalje i da dodatno ne produbljuju traumu uvodeći pacijenta naglo i nepripremljeno u bolna sjećanja, Matijević odgovara iznenađujuće trezveno, staloženo i bitko, s tek povremenim naletima intenzivnijih emocija koje se ne mogu zaustaviti pa se manifestiraju najčešće u ironično i cinično intoniranim odgovorima ili pak u ekspresivnim modelima neverbalnoga ponašanja.

Matijević vrlo živopisnom i emocijama nabijenom eksplikacijom vlastitoga ratnoga puta, koji uključuje odlazak iz rodnoga Osijeka u Vukovar, Borovo Naselje, zatim gotovo tristo dugih dana nakon tragičnoga pada Vukovara u zarobljeništvu u sprskim logorima u Stajićevu i Nišu, mučan i tjeskoban povratak te novi odlazak na bojišnicu sve do konačnoga kraja rata, nesvjestan te činjenice artikulira i razlaže, pa time i ponovno proživljava, rad vlastitih unutarnjih mehanizama koji se aktiviraju u onim graničnim situacijama kada se čovjek nađe u potpunosti izvan granica uobičajenoga iskustva koje implicira sigurnost i barem prividno jasno razgraničenu konceptualnu prostornu razdaljinu dviju esencijalnih stvarnosti – *života i smrti*.

Nakon početne verbalne blokade koja onemogućava aktualiziranje osjećaja²⁶, a koja je izraz pretrpljenoga šoka, nemogućnosti svjesnoga bivanja u trenutku te posljedične, obrambene psihičke anesteziranosti, Matijević ipak uspijeva verbalizirati kaos koji nije samo posljedica

²⁶Nakon Romićeva inzistiranja da opisanim događajima Matijević pridruži i imenuje osjećaje koje je tada proživljavao Matijević trezveno odgovara: „*I vi i ja znamo da više ne znam kako sam se osjećao.*“ Pripovjedačev komentar koji nakon toga slijedi odraz je implicitne pretpostavke da se prošlost projicirana u sadašnjosti subjektivno reinterpreтира uvijek s obzirom na ono što se u međuvremenu događalo: „*Doktor Romić doista je znao da su i uspomene podložne kontekstu trenutka, onog u međuvremenu proživljenog.*“ (Jom Kipur: 35)

integralnoga događaja, već čak i više popratnih reakcija onih koji su posredno i neposredno u njemu sudjelovali:

„Svašta je to bilo, džumbus: i bijes, i tuga, i očaj, zbunjenost, na trenutke i čista mržnja. Zbog naših mrtvaca koje su snimali i u svojim novinama, na svojoj televiziji govorili kako su to ubijeni Srbi, zbog grada koji se rušio, sela koja su preko noći nestajala sa zemljovida, zbog obruča koji se oko nas stezao, valova oklopnjaka i kamiona krcatih vojskom koji su prema nama išli preko Bogojevskog i Batinskog mosta, zbog toga kako su nas gazili, što su Gumenom učinili.“ (Jom Kipur: 61)

Verbalna strategija taksativnoga nabiranja različitih stanja i osjećaja sugerira hiperboliziranu osjetljivost naknadne reinterpetacije svih popratnih događaja kojima su pridodana moralno problematična značenja uspostavljena iz perspektive vremenskoga odmaka.

Lik Josipa Matijevića portretiran je, kao uostalom i lik psihijatra Romića, u prvome redu govornom karakterizacijom, ali i pripovjednim dijelovima, koji nerijetko djeluju kao svojevrsni duboko filozofski razrađeni komentari, između dijaloških dionica u kojima se pojašnjavaju i analitički procjenjuju njegova unutarnja previranja. Njegov je odnos prema samome sebi i svijetu trajno obilježen *traumom*, a raskorak između *Ja* i svijeta kojime je okružen dodatno je u tekstu potenciran intenzivnim refleksivnim osvrtima u čijoj eksplicaciji i razradbi pokušava doprijeti do svega onoga što je u pozadini fizičke manifestacije ratnih užasa, a u kojima nerijetko zadire u predio onkraj granica spoznatljivosti – u onostrano.

Pokušaji sastavljanja cjelovite slike vlastitoga identiteta od rasutih fragmentiranih sjećanja odraz su nagonke potrebe da rascijepljeno jastvo ponovno uspostavi kontinuitet postojanja koji štiti od osjećaja bespomoćnosti kao posljedice reduciranja subjekta „*doživljava slobodne volje i osobne učinkovitosti*“ i posljedične manifestacije patnje „*kao njegovoga primarna osobna iskustva uz prateće osjećaje užasa, srama, poniženja i bijesa.*“ (Urlić, Berger, Berman 2014: 3)

Kompleksnost procesa razrješenja, ali i višeznačnost artikulacije *traume* u ovome književnome tekstu očituje se na nekoliko razina: *jezičnoj, filozofskoj, pragmatičnoj (društvenoj, političkoj, sociološkoj)*. Izdvojit ćemo, uzimajući u obzir ranije eksplicirane psihoanalitičke teorijske pristupe, one žarišne semantičke jezgre postulirane u romanu na kojima možemo pratiti dezintegracijsko svojstvo *traume* koja pretpostavlja *lom* u doživljaju vremena (kontinuiteta), sebstva i svijeta:

1. *problemi jezika*

2. *odnos prema drugome*

3. *odnos prema samome sebi (Ja i Nad – Ja u procesu razdvajanja)*

3. 2. 1. Problemi jezika

Problematizacija jezika i jezičnih ograničenja upućuje na komunikacijske zapreke u verbaliziranju *traume* nastale uslijed pretrpljenih mučenja, poniženja i izravnoga susreta sa smrću. Isto tako, ograničenja u prostoru jeziku, koji treba biti prostor materijalizacije iskustva, koja vezujemo uz poteškoće u opisu osjećaja ili fizičkih senzacija poput boli impliciraju nemogućnost verbaliziranja onoga što je *ispred* mišljenja, što je primarno, prvotno i što se uglavnom tiče neposrednoga tjelesnoga iskustva, pa je samim time teško ili uopće *neizgovorivo*. Poteškoće u jeziku također se mogu analizirati i s aspekta kompleksnosti same komunikacijske situacije u kojoj subjekt progovarajući o traumi neprestano paradoksalno svjedoči s jedne strane o vlastitome iskustvu preživljavanja koje mu je omogućilo participiranje u jeziku, a s druge o nemogućnosti simboličkoga raskidanja s prošlosti u kojoj živi uvijek iznova potvrđujući „zbiljnost“ i blizinu smrti.

S obzirom da je Matijevićev govor priča u kojoj se naknadno osmišljava proživljeni traumatski događaj i artikuliraju njegove implikacije, a da je roman u cjelini zapravo narativ o ratnoj traumi, mogli bismo reći kako je ovaj književni tekst izgrađen na mehanizmu dvostrukoga pričanja o *traumi* iz vizure dvaju glasova – (neposrednog) Matijevićevoga i (posrednog) pripovjedačevog.

Dijelovi teksta u kojima se eksplicitno ukazuje na manjkavost *riječi* koje uvijek posreduju doživljaj i time ga mijenjaju, prilagođavaju sadašnjemu trenutku u odnosu na autentičnost neposrednoga iskustva i oni koji tematiziraju fizičku sprječenos govorenja najčešće prate Matijevićevo izlaganje u kojemu ovaj nastoji iznaći objašnjenje, uspostaviti svojevrstne zakonitosti, ukazati na sistem funkcioniranja društva koji produbljuje individualne traume i usporava proces njihova razrješenja. U tom smislu izdvajamo sljedeće ulomke:

„Josip nije dovršio rečenicu. Nije znao kako je dovršiti, kako u riječi utjeloviti ono što je osjećao, onu aritmetiku zla koje prikuplja vojsku među slabićima. Kratko je šutio kao da ipak pokušava sabrati riječi, verbalizirati gnjev, no naposljetku je samo uzviknuo: 'Nema prava!'“

(Jom Kipur: 148)

„Shvatio je koliko glupo zvuči to njegovo prosvjetljenje pretočeno u riječi. Proklete riječi.“
(Jom Kipur: 158)

„Duboko je uzdahnuo, stvarno duboko, iz dubine duše, i zrak mu se sjurio u želudac, vrtjelo mu se u glavi. Kao nakon prve jutarnje cigarete na prazan želudac.“ (Jom Kipur: 162)

„Josip mu je htio reći da je plakao tijekom predaje, da nikad u životu nije tako plakao, nikad tako pomiješano, zbunjeno. Od tuge, nemoći, gnjeva, iznenadne samoće, izloženosti, obnaženosti, nemoći. Nije međutim više imao snage da otvori usta.“ (Jom Kipur: 165)

„Josipov je glas bio nekako drukčiji, nekako šupalj, bez intonacije (...) Ušutio je, sasvim naprasno, baš kad se činilo da će lavina riječi ponovno nahrupiti i neće se moći zaustaviti.“
(Jom Kipur: 170)

„Josip je duboko udahnuo. Bilo je očigledno da traži riječi. Bilo je očigledno da se osjeća nezgrapno s nemuštim riječima u svijetu neopipljivoga, riječima zbog kojih svi proročki opisi onostranoga u koje su uznesenjima zašli izgledaju smiješno, gotovo debilno, poput slikovnica za nepismenu odraslu čeljad.“ (Jom Kipur. 208)

Ambivalentan odnos prema *govoru* izražen inzistiranje na teškoćama u verbaliziranju proživljenoga koje subjekta „prisiljava“ da se prisjeti, da verbalizacijom potisnuto iskustvo učini „stvarnim“ i da ga na taj način razriješi magijskih svojstava i naglašavanjem imperativa njezina ostvarivanja kao uvjeta za prodiranje u *nesvjesno* najbolje sažetim u rečenici „*Šutnja je zlatni kavez ludila*“ (Jom Kipur: 310) odražava složenost djelovanja *traume* i kompleksnost procesa oporavka.

Proces oporavka od *traume* neki psihoanalitičari s iskustvom rada u kliničkoj praksi objašnjavaju nadovezujući se na inherentno svojstvo posttraumatskog iskustva koje upućuje na promjene u poimanju vlastitoga identiteta, odnosno u konstrukciji *selfa* koji se identificira sa statusom *žrtve*:

„(...) postoje dva aspekta procesa oporavka od *traume*; jedan ohrabruje obnovu ličnosti iz vremena prije *traume* i njezin daljnji rast, dok drugi čuva identitet *žrtve*. S jedne strane, *žrtva* može poželjeti povratak u stanje ličnosti prije *traume* uključujući i obnovu normalnoga života.

S druge strane, može tražiti maksimalnu kompenzaciju zadržavajući i, u isto vrijeme, čuvajući bolna sjećanja (...)“ (Urlić, Berger, Berman 2014: 4)

Raskidanje s identitetom žrtve i revitalizacija jedinstva sebstva podrazumijeva verbaliziranje i demistificiranje *sjećanja* koja su posredstvom doživljaja šoka potisnuta u *nesvjesno*.

U pokušajima da ono potisnuto – samim time isključeno iz jezika – ponovno regresivno materijalizira u jeziku Matijević gradi prepoznatljiv i kompleksan, filozofski emancipiran diskurs u kojemu uspostavlja vlastite teorije i značenja, koristi razgranatu i semantički potentnu metaforiku, slikovitost ponekad neobičnu za uobičajen, svakodnevni govor, ne uspostavljajući stilsku distinkciju između vlastitih i pripovjedačevih komentara.

Takvim je postupkom naime ostvarena svojevrsna kontaminacija jezičnih kodova – *književnoumjetničkoga* i *razgovornoga* kojom se u idejnom smislu sugerira univerzalnost i autentičnost fikcijskoga karaktera traumatskoga događaja kakav je za njegove sudionike bio Domovinski rat devedesetih godina.

3. 2. 2. Odnos prema drugome

Trauma jednoga subjekta kao specifična *rana u umu* uvijek je, tumači Caruth, neraskidivo povezana s traumom drugoga pri čemu postoji mogućnost pisanja (pamćenja), ali i slušanja tuđih rana. Eksplicirajući ovu tvrdnju, koja opravdava onu da je *čitava zapadna povijest povijest traume*, Caruth ustvrđuje kako *rana koja govori* (wound that speaks), lokalizirana unutar jednoga subjekta, a čiji se glas očituje na različite načine – putem snova, halucinacija, u različitim stanjima svijesti, velikim dijelom pretpostavlja traumu drugoga; *drugoga koji pamti nesvjesne, nehotične traumatske trenutke nečije prošlosti*.²⁷

Odnos prema drugome, slijedeći tako uspostavljenu analogiju, na neki način zrcali odnos prema vlastitom *nesvjesnom* čiji se potisnuti sadržaji u slučaju Josipa Matijevića najčešće manifestiraju u snovima ili svojevrsnim halucinantnim vizijama u stanjima polusvijesti. Njegovi snovi u kojima ga pohode duhovi mrtvih, najčešće mrtvih suboraca i prijatelja čijim je tragičnim pogibijama i nedostojanstvenim pokopima svjedočio za vrijeme trajanja rata,

²⁷Caruth na istome mjestu, na kojemu eksplicira primjer Tassova epa u kojemu se junaku Tancrediju javlja glas voljene Clorinde, tumači kako „*adresu glasa koji se javlja ne treba čitati samo kao priču o odnosu pojedinca i njegove vlastite prošlosti, nego i kao priču o tome kako je trauma jednoga povezana s traumom drugoga, o načinu na koji nas trauma može dovesti u susret s drugim putem mogućnosti slušanja tuđih rana.*“ (Caruth 1996: 19)

odražavaju elementarnu nemogućnost razumijevanja uzroka i pronalaska racionalno utemeljenoga opravdanja traumatskoga događaja čijih besmislenih posljedica u trenutku njegova trajanja nije mogao biti svjestan.

Upravo je iz toga razloga njegovo posttraumatsko stanje kaotične zbuđenosti obilježeno trajnim i mukotrpnim „prisilama ponavljanja“; zahtjevima za *povratcima* u prošlost koji se u svjesnom stanju nastoje potisnuti i ignorirati, a iz kojih podsvjesno nastoji rekonstruirati ne samo vlastitu povijest, već i doživljaj vlastitoga identiteta. Povratci u prošlost koju treba, psihoanalitički, *ispričati* kako bi je se moglo rekonstituirati i na njezinim temeljima graditi budućnost oslobođenu traume kao podsjetnika na pretrpljeno, inicirani su terapijskim razgovorima sa psihijatrom u kojima se selektivno i postupno aktiviraju *sjećanja*. Nakon „prizivanja“ sadržaja sjećanja posredstvom čijih se osvješćivanja ponovno prolazi križni put, seciraju se detalji tragedije, živopisno ilustriraju tjeskobna događanja u logorima u Stajićevu i Nišu kojima se verbaliziranjem naknadno dodjeljuje smisao plemenite žrtve, najčešće slijede snovi, noćne more, zalazak u onostrano iz kojega izranjuju duhovi umrlih i poginulih. Osjećaj fizičke težine, koji se u Matijevića javlja nakon takvih iscrpljujućih retrospektivno usmjerenih razgovora, analogan je osjećaju duševne praznine praćene intenzivnim, paralizirajućim strahom:

„Josip je htio pridodati i kako ima dojam da su mu noge od olova, a on je šupalj, sasvim prazan iznutra, gore, u glavi i prsima. Htio je spavati. Bojao se sna. Bojao se tko će mu ušetati u sobu, u snove, nakon što je uzbibao sjećanja kao barsku vodu.“ (Jom Kipur: 178)

Duhovi mrtvih koji se pojavljuju u snovima uvijek su duhovi onih s kojima Matijevića veže neki oblik osjećajne *objektne* veze. S obzirom na to da gubitak objekta nije asimiliran i probavljen, kao i na to da proces žalovanja, zbog izvanredne situacije u kojoj je sva emocionalna i duševna energija bila usmjerena na promišljanje o vlastitome opstanku, nije omogućen u trenucima kada se u normalnim okolnostima manifestira jedna od dviju kategorija žalovanja; *početno žalovanje*²⁸, njihov se gubitak simbolički uvijek iznova

²⁸Suvremeni psihoanalitičari, uzimajući u obzir Freudove integralne postavke o tugovanju i melankoliji, izdvajaju dvije kategorije žalovanja kroz koje prolazi odrasla osoba: početno žalovanje i rad tuge.

„Početno žalovanje uključuje odgovore kao što su negacija, šok, 'cjenkanje', bol i ljutnju, što na kraju dovodi do početka emocionalne 'spoznaje' da je pokojnik otišao zauvijek. Pod normalnim okolnostima početni proces žalovanja traje oko tri do četiri mjeseca. Prije nego što se taj proces završi otpočinje rad tuge. (...) rad tuge odnosi se na unutarnji susret i na njegov utjecaj na slike izgubljenog objekta i odgovarajućih slika selfa ožalošćenog. Postoje tri glavna puta kojima može teći rad tuge: 'normalno' žalovanje, depresija (melankolija) ili trajno žalovanje.“ (Urlić, Berger, Berman 2014: 172)

potvrđuje jer nije do kraja rasvjetljen; izranja iz potisnutoga i to u onakvome fizičkome obliku u kakvome je zamišljen njihov odlazak u onostrano:

„Cijelu noć ulazili su mu u sobu. Gospodin Matijević nije spavao. Ili je možda neprestano sanjao, u blatu sna koprcio se kao tankonoga, krhka divljač.

U mlakoj svjetlosti zore, pod južinom koja je vozila hitne pomoći mahnito odašiljala u sve dijelove grada, nije više znao tko je nahrupio prvi. Mokra, kao iz Dunava izašla baka Marija ili Zeko glave pretvorene u kašu kojeg je mrak kao krpu vukao za noge kroz sobu.“ (Jom Kipur: 179)

Matijevićeva baka Marija, Vukovarka koja je bila jedan od razloga njegova odlaska u Vukovar, nestala je nakon pada Vukovara, a njezino tijelo nikada nije pronađeno. U snovima se, dakle, najčešće pojavljuju oni čija je sudbina barem dijelom ostala obavijena mističnošću koja neprestano podsjeća na nespoznatljivost smrti, odnosno na nestalnost života.

Takva je i sudbina Crnog, Matijevićevog prijatelja i suborca, čija je pogibija zahvaljujući različitim inačicama priče o načinu njegove smrti na neki način fikcionalizirana, posjeduje svojevrsni magijski potencijal i kao takvoj joj je svojstveno opsjedajuće djelovanje kroz koje se zapravo očituje dubina Matijevićeve traume.

Nemogućnost progovaranja *drugoga*, sablasna nijemost opisana u istome snu, tako se interpretira kao simbolička manifestacija blokade u jeziku koja sprječava subjekta da dopre do vlastitoga *nesvjesnoga* i tako zacijeli ranu traume, ali i metaforički ukazuje na konstitutivnu ulogu prikrivenog, prešućenog, onoga što je *ispred* mišljenja:

„Ili je možda prvi bio Crni, koji je prvi put pokušavao nešto reći. Po očima mu se vidjelo da želi govoriti, konačno progovoriti, izjasniti se o nečemu, ali nije mogao, činilo se da ne može. Stajao je ispred gospodina Matijevića kao pionir, nekako svečano, a opet ustreptalo, grozničavo, i otvarao usta poput ribe.“ (Jom Kipur: 179)

Paralizirajuća tjeskobnost snova, kao jedan od najizraženijih simptoma posttraumatskoga stresnog poremećaja, praćenih fizičkom nelagodnom izražena je sintagmom *„snovi su poput rata“* (Jom Kipur: 256), u kojoj su sažete sličnosti dviju naizgled potpuno različitih domena stvarnosti čije su uvjetne zajedničke značajke *iracionalnost* i *izmaknutost* u odnosu na budno, svjesno stanje.

Flashbackovi ili „*slike koje se uvijek vraćaju kad se najmanje nadamo, kad ih ne želimo, kad nam uopće ne trebaju*“ (Jom Kipur: 186) koji označavaju kratke i iznenadne bljeske sjećanja također odražavaju dubinu rane traume i to najčešće jer otvaraju mogućnost rekonstrukcije odnosa prema drugome, prema *pokojniku*. Posebno je tako značenjski izražajan onaj u kojemu se Matijević ponovno vraća na Ovčaru tijekom ekshumacije ostataka kostiju onih koji su streljani nakon pada Vukovara. U isječku toga sjećanja može se zapravo rekonstruirati, putem analize odnosa prema drugome, odnos prema smrti:

„*U vrećama kosti koje su već iskopali, ručni satovi, koje pažljivo promatram, tražim kazaljke, da vidim kad su se zaustavili. Pitam se jesu li radili, kucali i nakon što su svi bili mrtvi, nakon što su preko njih pobacali zemlju. Da sve sakriju.*“ (Jom Kipur: 187)

Smrt je, dakle, vezana uz drugoga, a s obzirom da je *drugi* ili, točnije, *objektni* korelat gubitka pod utjecajem traume trajno inkorporiran u nutrini subjekta, istovremena mistična nedokučivost i sablasna blizina *smrti* postaju trajnom odrednicom subjektova identiteta. Uzimajući u obzir Matijevićevo posttraumatsko stanje obilježeno karakterističnim *prisilama ponavljanja*, mogli bismo takvo bolno iskustvo trajnoga poistovjećivanja s fenomenom smrti povezati s Freudovom eksplikacijom *nagona smrti* koji „*u najčišćem obliku ostvaruju ponavljajuću bit svih nagona.*“ (Pontalis, Laplanche 1992: 234)

U tom su smislu svi ponavljajući oblici (snovi, flashbackovi, halucinacije) u kojima se iznova očituju proživljeni fragmenti prošlosti, a u kojima Freud vidi „*demonški biljeg nesavladive sile, neovisne o načelu ugone i kadre da mu odoli*“ (Pontalis, Laplanche 1992: 234) tek posljedica djelovanja prvotnoga nagona, nagona *smrti*.

3. 2. 3. Odnos prema samome sebi (Ja i Nad – Ja u procesu razdvajanja)

Proces prevladavanja traume u Matijevićevom je slučaju istovjetan procesu odgonetavanja, pronalaska rješenja zagonetke u kojoj je sadržana tajna njegove patnje, ali i patnje drugih. Njegov je govor, u početku potaknut tek suptilnim, opreznim i općenitim pitanjima psihijatra, praćen snažno prisutnom pozadinskom intencijom iznalaženja okvira koji će mu omogućiti konstruiranje *priče* čija će pak *fikcionalnost* i *nadnaravnost* na neki način poništiti ili barem reducirati fikcionalni potencijal iskustva rata i na taj način *stvarnost* objasniti, opravdati zakonitosti funkcioniranja svijeta u kojemu je moguće doživjeti kolektivnu tragediju zasnovanu na konceptima poput nepravde i mržnje.

U tom se procesu rješavanja zagonetke i formiranja *priče* revitalizira i obnavlja traumom narušen odnos prema sebi kao onome koji ima moć naknadno osmisliti, modificirati vlastito iskustvo traume i afirmativno preusmjeriti energiju u svojevrsnom procesu revizije identiteta – od statusa žrtve Matijević se postupnom izgradnjom značenja približava prvotnome identitetu uspostavljenom prije traumatskog događaja, identitetu onoga čije postojanje nije obilježeno traumom, no s bitnom razlikom – s razvijenom svijesti o krhkosti i konačnosti ljudskoga postojanja, koja opravdava njegov filozofsko – analitički diskurs.

Stoga, imajući na umu da je riječ o književnome tekstu čije je tematsko žarište ratna trauma, uspostavljamo analogiju i zaključujemo sljedeće:

jednako autentično kao što jezik književnosti implicira propitivanje složenoga odnosa *poznatoga* i *nepoznatoga*, *znanja* i *neznanja*, tako i središnja i u idejnom smislu ključna priča koju, rekonstruirajući sjećanja i govoreći o sadašnjosti, oblikuje Matijević u svojim izlaganjima eksplicira i propituje mogućnost uspostavljanja drugačijih značenja o svijetu naknadnim tumačenjem prošlosti u jeziku kao prostoru istovremeno ograničavajućega i inovativnoga, dinamično – otvorenoga kontinuuma.

U tom propitivanju, dakako, središnje mjesto zauzima Matijevićeva trauma jer je ona, kao rana u umu, primarni poticatelj svojevrsne preraspodjele duševne energije koja generira mogućnost zauzimanja *druge* i *drugačije* perspektive u spoznavanju svijeta i stvarnosti.

Razvojni put eksplikacije *traume* kroz koju se reflektira promjena odnosa prema samome sebi započinje artikulacijom znakovite nemogućnosti percipiranja traumatskoga događaja koja je obilježena subjektivim *izmještanjem* iz vlastite perspektive, ili „izlaskom“ iz vlastita tijela, u trenucima trajanja rata. Matijević tako u jednome dijelu, ističući vlastitu ulogu naratora koji osobno iskustvo pripovijeda kao iskustvo *drugoga*, prekida svoje izlaganje obraćajući se Romiću opaskom:

„Znate, priču o tome uvijek doživljavam nekako kao da prepričavam film.“ Dalje nastavlja:
„Poslije sam tek postao svjestan da onda nisam bio ničega svjestan. Sve kao da se događalo oko mene, ne meni. Kao da sam sjedio u ogromnoj dunstflaši, a okolo se vrtjela apokalipsa koje nisam bio svjestan.“ (Jom Kipur: 125)

Matijevićevo poimanje vlastite uloge neposrednoga svjedoka *traume* koji ima obvezu rasvijetliti traumatski događaj i analizirati sva značenja iz njega proizašla ogleda se najprije u njegovu odnosu prema drugima.

Drugi se mogu podijeliti u dvije skupine različite po prirodi veze koja se s njima uspostavlja:

1. oni koji pripadaju **užoj, obiteljskoj** razini (majka Ružica, otac Milan, bake i djedovi, prijateljica Dubravka, prijatelji i suborci), a vrsta objektivne veze s njima je stvarna, konkretna, materijalna.
2. oni koji čine **širu, kolektivnu** razinu (društvo, Hrvati, Srbi), a vrsta je objektivne veze s njima simbolička, nematerijalna.

Odnos s objema razinama, koje se isprepliću, zrcale i ovise jedna o drugoj, obilježen je *traumom*. Rana obiteljske traume koja se prenosi s koljena na koljeno (s djeda Krune na oca Milana), a čije je sablasno postojanje potvrđeno u obliku nadnaravnih demona koji opsjedaju onoga koga zaposjednu, posljedica je generacijske šutnje zbog koje Matijević ponovno „učiti“ *govoriti*:

„Moji, moji me nisu naučili govoriti (...) Kod njih se sve podrazumijevalo. Kad bi se nešto dogodilo, mislim nešto stvarno dramatično, svi bismo ušutjeli, onako zbornu, višeglasno. (...) Navikne se čovjek na to, znate. Sve proguta. Bijes, tugu, strah, bol, sve stane u tišinu. Na kraju shvatite da nema svrhe, da neki znaju samo šutjeti.“ (Jom Kipur: 113)

„To se prenosi. Ta šutnja, odbijanje riječi. – Josip je malaksalo zamahnuo kroz zrak, kao da želi nacrtati, predočiti, uobličiti, a nije išlo, bio je nespretn, trom. – To vam je kao demon, shvatio sam prije dvadesetak godina.“ (Jom Kipur: 114)

Simbolička objektivna veza s društvom, s pripadnicima određenoga nacionalnoga identiteta (hrvatskoga ili srpskoga), kontaminiran je ratnom traumom čije prevladavanje neminovno podrazumijeva artikulaciju prirode odnosa. U toj se artikulaciji, kojom Matijević autentičnim glasom uspostavlja vlastite teorije o mržnji i osveti s kršćanskoga gledišta, iščitava svojevrsna nagonska potreba „pomirenja“ dviju sastavnica rascijepljenoga jastva – *Ja* i *Nad – Ja*.

Naime, njegovo je *Ja* koje povezujemo sa sviješću, s tjelesnim; s onim koje je „*modificirano utjecajem sistema opažanja, zastupnik stvarnog vanjskog svijeta*“ (Freud 1986: 283) na neki

način ostalo fiksirano na sjećanja prvotnih fizičkih senzacija poput boli u procesu nastajanja traume.

Iz toga je razloga, uslijed poistovjećivanja boli i objekta koji mu je bol nanio, njegovo *Ja* dvadeset godina nakon rata projiciralo osjećaj *mržnje* prema Srbima, prema pripadnicima naroda iz čijih su redova dolazili oni zbog koji su mu omogućili iskustvo izravne suočenosti sa smrću, ali i prema „domaćim izdajnicima“ koji su primarnu traumu produbili.

Nad – Ja ili *Ideal – Ja*, kako je to postulirao Freud, vezujemo uz drugotnost, uz savjest koja je prostorno iza prvotnoga doticaja s vanjskim svijetom. Nakon vremenskoga odmaka od trenutka nastajanja traume, u Matijevićevome govoru formiraju se značenja generirana sekundarnim, prevrednovanim doživljajem za koje je zaslužno *Nad – Ja*. Ta su značenja uspostavljena i posredovana *pričom* o naravi Zla koje se periodično ponavlja i koje je kao takvo univerzalno, koje rađa mržnjom i kojemu se treba oduprijeti, ne dopustiti mu da prevlada.

Njegovom artikulacijom Matijević se simbolično odrješuje tereta mržnje i želje za osvetom, a potvrđuje i tendenciju raskidanja sa statusom *žrtve* kao pretpostavke vlastite reintegracije:

„Zlo se u Slavoniji moglo opipati. Sa svih strana. Kao nešto crno, crnje od mraka. Na Nemetinu ili kod Paulina Dvora. Zurio bih u mrak i ježio se, osjećao to nešto ogromno, crno, ledeno, kako se kotrlja, ide na nas. Nikome nisam govorio. Mislili bi da sam poludio. (...)“
(Jom Kipur: 150)

„Ovo o čemu vam govorim bilo je Zlo. S velikim Z. (...) A pred Zlom možeš samo pobjeći, kao Žuti, prikloniti mu se poslije kao pokorni koji u svemu jačem od sebe vide Boga ili suprostaviti mu se. Kao čovjek.“ (Jom Kipur: 150/151)

3. 3. Problematika krivnje i fenomen oprosta

Problematika *krivnje*, čiji krimen psihotraumatiziran subjekt podsvjesno ili nesvjesno nosi kao svojevrsni uteg i podsjetnik na prošlost, integrirana u iskustvo traume čini važan i značenjski produktivan idejni sloj romana.

Mogućnost artikulacije koncepta krivnje izravno proizlazi iz postuliranja psihoanalitičkoga pojma rada tugovanja koji je posredstvom destruktivnoga djelovanja traumatskoga događaja na psihu onemogućen. U tom je smislu važno naglasiti kako psihoanalitičari upozoravaju da se proces zdravoga *žalovanja* odnosi na priznavanje svih vrsta gubitka koji se javljaju kao posljedica primarnih gubitaka – gubitak samopoštovanja, volje, fizičke moći, prava i

povlastica jer je samo tada moguće formirati „više ili manje realističnu procjenu onoga što je izgubljeno i integrirati u jezgru selfa psihičke reprezentacije njihovih najpoželjnijih aspekata.“ (Urlić, Berger, Berman 2014: 177)

S obzirom da narušeno samopoštovanje i gubitak volje, kao jedni od simptoma posttraumatskoga stanja, kako bi bili razriješeni moraju biti verbalizirani i na taj način priznati, možemo zaključiti kako je osjećaj krivnje i na individualnoj i na kolektivnoj razini, ali i tendencija pripisivanja krivnje drugoj osobi ili skupini, odraz nemogućnosti suočavanja s vlastitom traumom.

Više je aspekta s kojih se može analizirati eksplikacija problematike *krivnje* u romanu. U ovome ćemo se radu osvrnuti na fenomen pripisivanja kolektivne *krivnje* s dvaju različitih polazišnih razina. Izdvajamo *moralnu*, koja se odnosi na neposredno iskustvo rata kao granične situacije s tragičnim posljedicama koja zahtijeva jasnu sistematizaciju i podjelu krivnje i odgovornosti kako bi se uopće moglo započeti s procesom oporavka, i *duhovnu* koja se vezuje uz univerzalna pitanja o smrti, životu, smislu i patnji koja nužno evocira svaki pokušaj artikulacije traume.

Moralne dileme svakoga rata vezuju se upravo uz problem pripisivanja *krivnje* jednoj od skupina čije pripadnike povezuju zajedničke odrednice kolektivnoga identiteta. Problem prenošenja krivnje kao obiteljskoga naslijeđa, koja se uslijed takve preraspodjele na neki način ugrađuje u kolektivno nesvjesno pa postaje jednom od odrednica nacionalnoga identiteta, najčešće se u romanu eksplicira kao uzrok sukoba unutar obitelji, odnosno kao „kamen spoticanja“ u razvijanju kvalitetnoga odnosa između Matijevića i njegova oca.

Stoga obiteljska šutnja kao posljedica neusuglašene rekonstrukcije događaja, njoj pripadajuće raspodjele krivnje i moralne interpretacije ratnih zbivanja na neki način predstavlja simboličku nemogućnost verbaliziranja i razrješenja traume na kolektivnoj razini.

„Stari se tradicionalno držao desne strane plota. Za sve loše u Hrvatskoj uvijek su mu bili krivi svi ostali, samo ne Hrvati, pošteni katolici. Koliko se sjećao, rekao mu je da nije ništa bolji od Hitlera, kojem su za sve bili krivi Židovi. (...) Stari je zatim opet počeo pričati o Bleiburgu, Foči, mrtvacima u jarcima, Drini i kraškim jamama.“ (Jom Kipur: 25)

„Svaki pedesetak godina netko će se sjetiti bakine sestre ubijene u Jasenovcu ili strica smaknutoga kod Bleiburga, pa ćemo naplaćivati danak na nedužnima.“ (Jom Kipur: 25/26)

Fenomen prijenosa krivnje, dakle, ukazuje na apsurd neprestanoga proživljavanja povijesti u kojemu čovjek ostaje obilježen traumatskim naslijeđem vlastitih predaka, zatvoren u kaotičnom krugu nespoznatljive izmjene uzroka i posljedice pri čemu gubi ono temeljno; njegov se identitet rasplinjuje u sjenama prošlosti koje se za njim vuku u obliku grijeha predaka.

Apriorno pripisivanje kolektivne krivnje svim pripadnicima neke skupine onemogućava probavljanje i razrješenje vlastite *traume* jer se neminovno reflektira na individualnoj razini – i pojedinca koji krivnju pripisuje, i onoga kome je krivnja pripisana. *Krivnja* tako postaje svojevrsnim generatorom beskonačnoga proživljavanja traumatskoga događaja bez mogućnosti oporavka i rehabilitacije sadašnjosti.

Uzimajući u obzir razmjere tragičnih posljedica Domovinskoga rata, dominantan osjećaj *krivnje*, i na individualnoj i na kolektivnoj razini, možemo tumačiti kao posljedicu snažnoga *usijecanja* iskustva rata u kolektivno sjećanje. Rat je naime, naglašavaju psihijatri, „*u svima nama, bez obzira jesmo li ga proveli u skloništu ili na bojišnici.*“ (Cvitan 2012: 69)

Psiholozi tumače kako upravo stupanj traumatizacije utječe na intenzitet osjećaja krivnje: „*Rat je uzrokovao ne samo individualne traumatizacije nego i kolektivnu traumatizaciju, pa se može pretpostaviti da će upravo razina traumatizacije imati ključnu ulogu u doživljaju pripisivanja kolektivne krivnje drugoj grupi, odnosno neprihvatanja kolektivne krivnje vlastite grupe.*“²⁹

Pripisivanje kolektivne krivnje s moralnoga se aspekta može analizirati i kao „oruđe“ za individualni probitak u čijoj su podlozi sebičnost, neprincipijelnost i kukavičluk – za okaljanje i opravdanje vlastitih grijeha i propusta, a u ime tobožnjega žrtvovanja za interese skupine. Upravo je moralna problematičnost toga društvenoga fenomena u podlozi narativnoga opravdanja Matijevićevoga postupka koji ga je doveo na psihijatriju i koji je na taj način afirmirao fabulativni okvir unutar kojega pratimo proces razrješenja individualne traume.

Osjećaji ogorčenja i očaja zbog izdaje domaćih ljudi, zbog izostanka elementarne humanosti skupine koja je rat inicirala, onemogućavaju i koče proces razrješenja, ali su i intenzivni pokretači značenja uspostavljenih u Matijevićevu filozofsko – analitičkom diskursu.

²⁹Penić, S., Čorkalo Biruški, D. *Predviđanje pripisivanja i prihvatanja kolektivne krivnje: uloga ratnoga traumatskog iskustva*, izvorni znanstveni rad, Filozofski fakultet Zagreb, 2008.

U jednome od svojih monoloških izlaganja Matijević na Romičevo pitanje „*Čega se sjećate?*“ nadahnuo i trezveno odgovara secirajući i detektirajući uzroke postratnih kolektivnih, društvenih anomalija:

„Činjenice da je na Ovčari grobnica već bila iskopana prije nego što će dovesti autobuse s ranjenicima iz bolnice i svima ostalima, da su nas logori čekali spremni, da su neki Vukovarci osvajačima trčali ususret kao da su ih oslobodili od nas koji smo ih branili i hranili, da nam preživjele branitelje sad hvataju na granicama kao pse zbog navodnih zločina (...), da su neki pozadinci taj naš pakao iskoristili kao dimnu zavjesu za vlastiti probitak i sramotno bogaćenje, da nas danas predstavljaju kao pijandure i luđake, kao profitere koji su s dvadeset i nešto ili trideset otišli u mirovinu.“ (Jom Kipur: 265)

Krivnja koja se javlja kao produkt društvene stigmatizacije i stereotipizacije proizvodi očaj, srdžbu, ali i u Matijevićevu slučaju oslobađa spasonosni i olakšavajući impuls govorenja; verbaliziranja vlastitoga emocionalnoga stanja, identificiranja i imenovanja uzroka vlastite ogorčenosti:

„Nisam kreten, mačo – nacionalistički manijak, znate. I muka mi je sad svima se pravdati, govoriti da zapravo nisam htio rat. (...) Ali osjećam se kao kreten zato što stalno moram nekome objašnjavati da sam samo branio svoje.“ (Jom Kipur: 266)

„Srde me huškači, mitomani s obje strane, Srbi koji znaju gdje su grobnice, a šute, prave se blesavi, Hrvati koji su iskoristili i pokrali domovinu u koju su se kleli (...).“ (Jom Kipur: 266)

Kada osjećaj *krivnje* integriran u nezacjeljenu ranu traume analiziramo s aspekta duhovnosti u širem smislu, možemo zaključiti kako on sa svim svojim popratnim negativnim simptomima na neki način emancipira subjekta od značenja vanjskoga, osjetilnoga svijeta, a približava ga *transcedentalnome* kao svojevrsnome imaginarnome prostornom utočištu. Pritisak krivnje i straha, koji opterećuje uobičajeno funkcioniranje, stoga često rezultira tendencijom subjektove duševne zaokupljenosti univerzalnim pitanjima smrti, života i smisla.

S obzirom da Matijević tragičnost traumatskoga događaja ne može objasniti racionalnim strategijama koje su potvrđene u mehanizmima funkcioniranja zemaljske stvarnosti, on se okreće *nadnaravnome* i *duhovnome* kao svojevrsnim nadređenim inteligencijama koje mogu

rastumačiti pojave materijalne stvarnosti. Iz takve perspektive otvaraju se nove točke gledišta u poimanju konstrukcije svijeta, naravi Dobra i Zla, njihovome podrijetlu, razvijaju se teorije o mržnji kao generacijskoj sablasti koja sije zlo, a koja je upravo posljedica nerazriješenoga krimena *krivnje*.

„Gledajte, zlo ubija ljude, ubija im tijela, uvijek ostavlja preživjele, mržnjom zaražene preživjele, koji poslije grade novi svijet, svijet nakon nekog pakla.“ (Jom Kipur: 208)

„ – Nema ljubavi, doktore, - nastavio je Josip. – I nije to samo kapitalizam, samo sve veće socijalne razlike, užurbani život, nesigurnost, nego i sve što nam se dogodilo (...) Kao u onoj priči o ljudima koji su vlastitu dušu prognali kako bi se u njima nastanio demon, zloduh, kako hoćete.“ (Jom Kipur: 211)

Ovakvo tumačenje implicira značenja tradicionalne binarne opreke *duše* i *tijela*, *duhovnoga* i *svjetovnoga*. Duša, dakle, nastavlja živjeti i nakon što tijelo, kao njezin zemaljski oklop, biva uništeno.

Prateći proces traganja za rješenjem prekidanja niza mržnje, koji je kontekstualiziran uvođenjem kršćanskih motiva i u konačnici je analogan procesu razrješenja osobne traume, dolazimo do otkrivanja važnosti artikuliranja fenomena *oprosta* za formiranje cjelokupnoga idejnoga i značenjskoga sloja romana. Naime, smislotvorna vrijednost koncepta *oprosta* ogleda se već i na simboličkoj razini – *Yom Kippur* židovski je blagdan koji označava dan pomirenja naroda s Bogom, dan oslobađajućega odrješenja od grijeha.

Oprost kao proces koji „znači vrlo polaganu obradu dubokih unutarnjih rana i stavljanja u bolje kontekstualizirane i sveobuhvatnije okvire“ (Urlić, Berger, Berman 2014: 167), međutim, ponajprije podrazumijeva simboličko unutarnje pomirenje na individualnoj razini; pomirenje sa samim sobom ili razrješenje *traume* putem jezika, odnosno mogućnosti da se „trauma, mržnja ili strah iz čovjeka isisa riječima i pljune, odbaci daleko.“ (Jom Kipur: 268)

Važno je još naglasiti kako je proces artikulacije uvjeta za razrješenje traume na kolektivnoj razini zapravo istovjetan procesu „probavljanja“ Matijevićeve osobne traume čije je razrješenje omogućeno gotovo proročki intoniranim, oslobađajućim osjećajem pronalaska mogućnosti zacjeljenja kolektivne rane traume, a koji je iz njegove nutrine oslobodio paralizirajući, traumom uvjetovan, *bijes*:

„Netko treba doći i reći: da, zasrali smo, napravili smo to, to i to. Svi to trebaju reći, svi iz ovog balkanskog lonca za koji svi volimo reći da mu ne pripadamo. Sami smo se strpali u divljaštvo. Sami. Zato sami jedni drugima trebamo reći: oprostite. Ali ne zbog političke korektnosti, nego zato što je tako, zato što tako mislimo.“ (Jom Kipur. 267)

„Josip je šutio. Zurio je u svoje ruke, koje su još uvijek blago podrhtavale. Bijes je polako kopnio, osjećao je to. Trebale su mu godine da ovlada tom nemani. Godine trezvenosti.“ (Jom Kipur: 267)

4. ARTIKULACIJA PSIHOLOŠKE TRAUME U MEDIJSKOME TEKSTU

4. 1. Trauma kao mitologijska igla

U medijskome diskursu čiji jezik, u usporedbi s jezikom književnosti, predmnijeva vjerodostojnost u prezentaciji stvarnosti legitimiranu već samom činjenicom da mu je neposredna, izvanjska zbilja primarni predmet obradbe, također uočavamo tendenciju narativizacije ili, još radikalnije, *fikcionalizacije* stvarnosti. To pak znači kako medijski tekst poput književnoumjetničkoga, a slijedom činjenice da sve što je posredovano jezikom funkcionira kao priča, posreduje i stvara tek *reprezentacije* stvarnosti. Priče naposljetku kreiraju *sliku* stvarnosti koju kao recipijenti konzumiramo i na temelju nje izgrađujemo i modificiramo vlastita iskustva o svijetu. Možemo stoga reći kako mreža značenja posredovana medijskim diskursom uvjetuje naše znanje, oblikuje i određuje sposobnost naše percepcije, ali i utječe na formiranje mišljenja i stavova koji izravno određuju naše ponašanje. Pirodu i funkciju jezika medijskoga teksta u ovome radu nećemo detaljno analizirati, no držimo da je važno, s obzirom na stupanj emocionalne i društvene osjetljivost u pristupu problematizaciji ratne *traume*, istaknuti kako takav oblik javnoga „komuniciranja“ fenomena *traume* kao posljedice izvanrednoga i značenjski produktivnoga graničnoga ljudskoga iskustva snažno utječe na konstruiranje *duhovne* stvarnosti i formiranje *duševne* klime na individualnoj i kolektivnoj razini.

U svome smo analiziranju načina, uvjeta i posljedica artikulacije (ratne) traume vezane uz noviju nacionalnu povijest Domovinskoga rata uočili i izdvojili nekoliko osnovnih tendencija

u izgradnji značenja o iskustvu *traume* koje neupitno destabilizira, a potom i rekonstruira cjelokupnu perspektivu iz koje poimamo svijet, a koje se u prvome redu tiču pisane medijske komunikacije – uglavnom publicističkih tekstova objavljenih u posljednjih nekoliko godina na internetskim portalima u kojima se implicitno ili eksplicitno tematizira fenomen ratne traume.

Izdvojene su sljedeće tendencije koje posljedično oblikuju i određuju ne samo mišljenje ratne traume, već i uvjetuju mogućnost njezina *razrješenja*, odnosno *produbljivanja*: visok stupanj simbolizacije *traume*, mitologizacija *traume*, stigmatizacija i tabuizacija *traume*.

Medijski narativ o kolektivnoj traumi Domovinskoga rata obilježen je visokim stupnjem simbolizacije kojom se nespoznatljivost *rane* tragične nacionalne povijesti duboko usječene u kolektivno sjećanje nastoji naknadno objasniti, dodijeliti joj značenje, ali joj se i naknadnim prevrednovanjem pridodaje svojevrsno svojstvo *identitetskoga* obilježja zahvaljući kojemu možemo govoriti o *traumi* kao kolektivnome simbolu.

Trauma, čije je izvorno značenje *duševnoga šoka* metaforizacijom preobraženo u značenje mističnoga prokletstva, tako zadobiva smisao transgeneracijske sablasti koja se po rođenju „ugrađuje“ u biološki kod, u identitet pripadnika određene nacionalne skupine u čije je kolektivno sjećanje neizbrisivo usječeno iskustvo duševne boli i patnje.

U tom smislu možemo reći kako kolektivna *trauma* u sebi simbolički okamenjuje pamćenje prošlosti, djeluje kao kohezivno sredstvo koje neraskidivo povezuje pripadnike jednoga naroda ponekad potencirajući, gotovo paradoksalno, pozitivne i oslobađajuće osjećaje poput ponosa zbog plemenitoga i herojskoga čina podnošenja žrtve u borbi za vlastitu opstojnost, ali i kao sredstvo političke manipulacije u vrijeme kada se nezaliječena i svježa rana nacionalne povijesti, ponajviše simbol Domovinskoga rata – *Vukovar*, koristi kao isprazni retorički argument kojim se tobože iskazuje ljubav i pripadnost vlastitoj domovini.

Simboličko prevrednovanje *traume* kao podsjetnika na traumatski događaj i svih pripadajućih joj značenja u temeljnu oznaku nacionalnoga identiteta³⁰, kojom se nerijetko manipulira u svrhu ostvarivanja nekoga oblika moći, često generira intenziviranje njezinih imanentnih posljedica – produbljivanje neproduktivnih osjećaja koji ne vode oslobađajućemu razrješenju, poput *samosažaljenja*.

³⁰U medijskome je diskursu često prisutna sintagma kojom se Hrvate kvalificira kao „traumatiziran narod.“

U tekstovima nabijenima svečanim patosom koji izvještavaju o ritualima obilježavanja nacionalnih tragedija poput pada Vukovara primjećena je tendencija sustavne uporabe riječi *žrtva*, u sintagmama poput „žrtva Vukovara“; „žrtva domovine“. Uporabom ekspresivne riječi koja konotira značenja boli i patnje zapravo se eksplicira smisao traume – *trauma* je u tome kontekstu implicitno artikulirana kao bolni podsjetnik na dostojanstvenu prošlost, na činjenicu kako traumatsko iskustvo potisnuto duboko u kolektivnome nesvjesnom, barem deklarativno, nije bilo uzaludno jer je iznjedrilo ultimativne vrijednosti od kojih je sloboda, kao najvažnija, postala činjenicom materijalne, opipljive stvarnosti. Trauma je, dakle, u tom smislu svojevrni ožiljak, dokumentarni zapis borbe za ideale čije dostojanstvo, uzvišenost i svrha na neki način reduciraju duševnu bol ili je čine utoliko podnošljivijom.

Opasnost od toga da kolektivna i individualna *trauma* koja pamti tragičnu povijest bude izgovor ili motiv (auto)destruktivnoga ponašanja; izvor novih sukoba, svađa, mržnje i netrpeljivosti artikulirana je u medijskome diskursu s primarnom intencijom usredotočenja na različite aspekte života čija je kvaliteta narušena posredstvom djelovanja traume koja nije na vrijeme razriješena ili bar – verbalizirana u javnome prostoru.

Zanimljivo je primijetiti da kada se govori o poslijeratnoj destrukciji na svim razinama najčešće se problematizira individualna trauma, trauma u užem smislu kao *rana u umu* hrvatskih branitelja, onih koji su neposredno iskusili traumatski događaj i koji su najizravnije bili suočeni s mogućnošću umiranja.

U tekstu autorice Renate Rašović, objavljenome na portalu Večernjega lista 4. srpnja 2017., *U Vukovaru puca svaki drugi brak, a traumom branitelja trpe i djeca*, koji je pesimistično intoniran jer iznosi zabrinjavajuće podatke, trauma je artikulirana kao prijeteći mehanizam rastrojstva („trauma rađa traumom“) različitih oblika života, prije svega obiteljskoga i društvenoga:

„Ugrožena su i djeca jer odrastaju u konstantnim napetostima, osobito djeca u razvojnoj fazi, pa se trauma može protezati čak do četvrtoga koljena u obitelji. Implikacije se odnose na neprilagođeno socijalno ponašanje djeteta: incidentnost, alkoholizam, sklonost ovisnostima (...).“³¹

³¹Iz teksta *U Vukovaru puca svaki drugi brak, a traumom branitelja trpe i djeca*. (portal: Večernji list, preuzeto: 21. 5. 2017.)

O razornoj snazi *traume* koja nastavlja djelovati godinama nakon rata, ali i o nužnosti kolektivnoga osvješćivanja potrebe kontroliranja neproduktivnih osjećaja i stanja koje neliječena trauma implicira, progovara i Ivana Šojat u svome tekstu objavljenome na portalu *Express.hr* 5. kolovoza 2015. *Ratna trauma će trajati dok ljudi osmrtnicama oplakuju djecu*, kada nakon slikovite eksplikacije posljedica kolektivnoga poimanja *traume* efektno poentira potvrđujući svojevrsna magijska svojstva koja su joj naknadnim interpretacijama pridodana:

„Samo joj ne treba dopustiti da se pretvori u mitologijsku udarnu iglu za ispaljivanja novih ubojitosti, za nove bjesove i krv.“³²

4. 2. Koncept uzaludnosti

Tendencija *mitologizacije* traume proizlazi iz nastojanja da se u medijskome diskursu artikuliraju uvjetne mogućnosti razvijanja patoloških oblika njezinih posljedica, kao i da se uspostavi svojevrsna moralna skala vrednovanja dubine i opravdanosti traume. U tim je slučajevima najčešće riječ o problematizaciji individualne traume, i to one hrvatskih branitelja kao posebne, autonomne društvene skupine.

S obzirom da posljedice njihovih trauma, kao što je PTSP, generiraju socijalno uvjetovana značenja, razumljiv je i logičan medijski interes za njihovu problematizaciju.

Kao što je rat sam po sebi prilično apstraktan konstrukt, tako su i koncepti poput *pobjede* i *poraza* koji se vezuju uz takav oblik graničnoga iskustva dodatno apstrahirani naknadnim interpretacijama koja im pridaju najrazličitija značenja. Jedno od takvih značenja, konstruirano putem medijskoga teksta, a koje se tiče uvjeta nastanka patološke posljedice *traume* – posttraumatskoga stresnoga poremećaja, predmnijeva kako *pobjeda* u ratu na neki način neutralizira doživljaj traumatskoga iskustva.

U tekstu naslovljenome znakovitim pitanjem *Smije li pobjednička vojska bolovati od ratnih trauma i kako se s njima nose veterani u Hrvatskoj, Srbiji i BiH*, objavljenome na portalu *Večernjega lista* 20. studenoga 2014., eksplicira se i nastoji razotkriti mit o tome da populacija koja je pobijedila vrlo rijetko obolijeva od posttraumatskoga stresnoga poremećaja.

³²Ivana Šojat u tekstu *Ratna trauma će trajati dok ljudi osmrtnicama oplakuju svoju djecu*. (portal: *Express.hr*, preuzeto: 22. 4. 2017.)

Dio teksta u kojemu se pretpostavljena (anti)teza potvrđuje sa stručnoga stajališta postulira poveznicu sa sljedećom zamješćenom tendencijom u artikulaciji traume; *stigmatizacijom i tabuizacijom*:

„ – *Žrtva traume kojoj sustav ne vjeruje osjeća se ponovno viktimizirana. Sva istraživanja pokazuju da je proces liječenja i oporavka otežan ako imate takav odnos prema žrtvi traume, odnosno da je nemoguć i da tada trauma prelazi u sekundarnu viktimizaciju i kroničnu promjenu osobnosti bez povratka.*“³³

Stigmatizacija *traume* ponajviše se očituje posredno, u tekstovima čiji autori intencionalno produciraju stereotipizaciju putem koje konstruiraju sliku hrvatskoga branitelja kao osobe apriorno svrstane na stranu agresije, destrukcije i nemoralna. Takvi su tekstovi, najčešće kolumne koje dopuštaju slobodniji stil i izraženiji subjektivni autorski pečat, nerijetko obilježeni ironijskim i ciničnim prizvukom kojim se dodatno potencira primarna intencija relativiziranja ranije artikulirane *žrtve* podnešene za veće dobro.

Kako bismo oprimjerali uočenu strategiju, izdvajamo dio teksta autora Ante Tomića *Kako je samostalna hrvatska država postala poput švicarskoga franka* objavljenoga na portalu Jutarnjega lista 25. veljače 2017., a u kojemu se implicira povezanost lošega stanja u državi s mistificiranim braniteljskim zahtjevom za priznavanjem podnesene žrtve kao satisfakcije i moralne nadoknade traume:

„*Slobodna i samostalna Hrvatska ispala je naposljetku kao stan uzet na kredit u švicarskim francima. Građani to braniteljima čitavih dvadeset godina otplaćuju, i otplaćuju, i otplaćuju, i otplaćuju, i otplaćuju, a rate su, zbog nečega, sve veće (...)*“³⁴

Mišljenje koje je u podlozi ovakve artikulacije traume predmnijeva da onima najviše emocionalno i duševno involviranima u traumatsko iskustvo rata pripada svojevrsna odšteta za pretrpljene gubitke, nadoknada kojom se poput čarobnoga štapića briše rana traume i kojom se branitelje izdvaja na pijedestal nedodirljivosti.

³³Iz teksta *Smije li pobjednička vojska bolovati od ratnih trauma i kako se s njima nose veterani u Hrvatskoj, Srbiji i BiH*, autorice Renate Rašović. (preuzeto: 13. 6. 2017.)

³⁴Iz teksta *Kako je samostalna hrvatska država postala poput švicarskoga franka*, autora Ante Tomića. (preuzeto: 10. 6. 2017.)

Raskorak između tako postulirane polazišne pretpostavke i one da se „*faza nepriznavanja događa hrvatskim braniteljima od trenutka kad je završio rat. (...) ono oko čega se u medicini koja izučava traumu danas slažu svi domaći i strani stručnjaci, hrvatski branitelji tek trebaju izboriti. A riječ je o elementarnim ljudskim, a ne nikakvim posebnim pravima.*“ (Cvitan 2012: 228) potencira produblјivanje traume u stvarnosti. Odnosno, takva slika ratne *traume*, poistovjećena s konstruiranim prototipom branitelja, uzrokuje društveno odbacivanje traumatiziranih, kod kojih se posljedično razvija frustrirajući osjećaj *uzaludnosti*. On pak ne pridonosi razrješenu individualne i kolektivne traume, već naprotiv označava *dvostruko* ranјavanje uslijed kojega se javlja nemogućnost afirmiranja zdravoga odnosa spram prošlosti.

O tendenciji potiskivanja kolektivne i individualne traume, koji je istovjetan procesima koji u kliničkoj praksi znače poricanje traume i odgodu žalovanja, odnosno u prostoru javne komunikacije prisutnome imperativu zaboravljanja, u spomenutom tekstu govori Ivana Šojat naglašavajući simboličku pogubnost *šutnje* za obnovu ratom narušene duhovne i duševne zbilje:

„Neki zato pozivaju na arhiviranje i zaborav. Kao da će obrednim odašiljanjem u ropotarnicu čarolijom nestati sve traume, svi mrtvi koje još tražimo, sva tmasta sjećanja na silovanja, batine, rušenja, ponižavanja, mjeseci provedeni u podrumima, cik – cak trčanja i zalijeganja po gradovima na prvim linijama bojišnice.“³⁵

Iz svih uočenih, tek naznačenih tendencija koje mogu biti povod nekoj budućoj sustavnijoj analizi, koja u artikulaciji traume proizvode različita značenja zaključujemo kako ona, bilo individualna bilo kolektivna, osim što uvjetuje nužnu promjenu perspektive iz koje razumijevamo svijet oko sebe, podrazumijeva i preustroj cjelokupnoga sustava vrijednosti, iziskuje svojevrstnu rekonstrukciju stvarnosti, a njezino možebitno razrješeno pak obećava katarzično pročišćenje od duhova prošlosti kao zalog za bolju i svjetliju budućnost.

³⁵Iz teksta *Ratna trauma će trajati dok ljudi osmrtnicama oplakuju svoju djecu*, autorice Ivane Šojat. (preuzeto: 22. 4. 2017.)

5. ZAKLJUČAK

Analiziranje načina i uvjeta artikulacije psihološke traume u književnome tekstu, romanu suvremene spisateljice Ivane Šojat „*Jom Kipur*“, i medijskome tekstu kojega u širem smislu u kontekstu ovoga rada razumijevamo kao javni diskurs s primarnim usredotočenjem na pisane tekstove koji se objavljuju na internetskim portalima, potvrđuje tezu kako je i nakon više od dvadeset godina po završetku rata aktualan i u suvremenome kontekstu iznimno znakovit fenomen zrcalnoga preslikavanja prošlosti u sadašnjost, odnosno simptom ponovnoga proživljavanja traumatskoga događaja koji iz temelja mijenja pojedinačnu i kolektivnu perspektivu u poimanju svijeta.

Trauma izazvana suočavanjem s rubnim egzistencijalnim iskustvima u kojima animalna strana ljudske prirode dolazi do izražaja postaje čimbenikom kaosa na svim razinama postojanja, a koji se onda nastoji naknadno objasniti, interpretirati i na taj način neutralizirati višak osjećaja i značenja koji onemogućuje uobičajeno funkcioniranje i narušava rad svih urođenih obrambenih mehanizama psihičkoga sustava.

Nezaliječena rana *traume* čiji su traumatski sadržaji potisnuti u *nesvjesno* producira bezbroj mogućnosti očitovanja u jeziku; implicitni zahtjev za osvješćivanjem traume kao preduvjetom izgradnje temelja za duševno izlječenje, u skladu s psihoanalitičkim postavkama, podrazumijeva vrhovnu semantičku vrijednost onoga što je – s obzirom da je potisnuto – iza iza materije govora.

Ono, dakle, što je ispred mišljenja, a što posljedično formira značenja u jeziku, moguće je dohvatiti tek naknadnom interpretacijom uslijed koje do izražaja dolaze različiti oblici manifestacije „pohranjenih“ dijelova traumatskoga iskustva koji svjedoče o nespoznatljivoj prirodi dvaju polova iste stvarnosti – *života* i *smrti*.

Trauma, kao idejno i tematsko žarište književnoga teksta, posjeduje izniman semantički potencijal u konfiguraciji smisla teksta, omogućuje svojevrsnu rekonstrukciju okvira izvanjske stvarnosti i usložnjavanje spoznajne interpretacije svijeta koji nas okružuje. Roman *Jom Kipur*, u čijemu je središtu propitivanje mogućnosti tumačenja individualne traume koja zapravo reflektira još uvijek prisutnu kolektivnu, svojom se sadržajnom strukturom koja isključuje za „ratnu“ književnost tipično tematiziranje kolektivnoga psihičkoga rastrojstva i egzistencijalnoga straha kao njegove najveće posljedice izdvaja i načinom oblikovanja semantički potentnih, filozofskih motiva *dobra* i *zla*.

Naime, motivi dobra i zla nisu jasno eksplicirani u smislu svrstavanja zla na jednu, a dobra na drugu stranu; prostor koji je ostavljen između njih metaforički svjedoči o kompleksnosti čimbenika *traume* čija se naknadna moralna interpretacija nikada ne može svesti na jednoznačenost i konačnost pojmovnih kategorija poput *pravde* i/ili *istine*.

Strahimir Primorac govoreći o obilježjima književnosti koja se oslanja na ratnu tematiku ističe kako je „*u ratnim okolnostima razumljivo što je potreba da se jasno razluči pozitivno od negativnog tako potencirana i što u pravilu nema nijansi i prijelaza.*“ (Primorac 2012: 81) Razlikovno obilježje ovoga romana upravo je svojevrsna nijansiranost, opreznost i promišljenost u određivanju i identificiranju *dobroga* i *zloga* jer postoje trenuci, oni u kojima ljudsko iskustvo nadilazi spoznaju, kada nismo sposobni tako nedvosmisleno odijeliti istinu od laži, ili u konačnici – *zbilju* od *fikcije*.

Artikulacija *traume* u medijskome tekstu također otvara prostor različitim interpretacijama stvarnosti, a koje su sve kontekstualizirane zajedničkim nazivnikom potrebe za osvješćivanjem i tumačenjem proživljenoga traumatskoga događaja.

Nagonska ljudska potreba za rasvjetljavanjem izvanjskih okolnosti koje određuje naše unutarnje funkcioniranje istovjetna je onoj da se (nepoželjno) potisnuto konačno jasno artikulira, i još važnije – razriješi.

Moto na početku romana sugerira odgovor na pitanje o mogućnosti takvoga oslobađajućega razrješenja:

„*Uvijek postoji svjetlo. Samo si ponekad preko glave prebacimo deku i u mraku udišemo vlastiti strah, u strahu si ponavljamo da nema nade. A ima. Uvijek je ima.*“ (Jom Kipur: 2014)

6. SAŽETAK

Sadržajna okosnica i središnja tema rada inspirirana je analiziranjem i tumačenjem načina i uvjeta artikulacije psihološke traume u dvama različitim tipovima tekstova (književnome i medijskom).

Imajući na umu kompleksnost koncepta *traume* i svih mogućih značenjskih implikacija koje pokušaji njezina tumačenja generiraju, a još više složenost i višeznačnost odnosa *teksta* i *traume*, temu nastojimo sagledati iz više različitih teorijskih perspektiva iz kojih nam se potom otvaraju brojne interpretativne mogućnosti. S uporištem u psihoanalitičkom poimanju *traume* kao posljedice razornoga djelovanja traumatskoga događaja na psihički sustav polazimo od pretpostavke da je iskustvo *traume*, kao i ono iskustvo koje mu prethodi, pokretač promjena u percepciji, a posljedično i interpretaciji stvarnosti na individualnoj i kolektivnoj razini postojanja.

Kako bismo kontekstualizirali središnji predmet analize, u prvome dijelu rada, artikulirajući specifičnosti graničnoga iskustva traumatskoga događaja kakav je bio Domovinski rat devedesetih godina prošloga stoljeća, nastojimo eksplicirati značenjski produktivno primarno svojstvo odnosa *književnosti* i *traumatskoga događaja*, a koje predmnijeva da je takav događaj, donoseći zbog svoga iznimnoga potencijala remećenja uobičajenoga rada psihičkoga aparata sa sobom mogućnost izokretanja cjelokupne paradigme funkcioniranja i poimanja svijeta, putem književnoga oblikovanja zadobio simboličko prostorno određenje *rekonstrukcije* stvarnosti.

S književnoteorijskoga aspekta, akceptirajući različita tumačenja specifičnosti odnosa književnoga teksta (*fikcije*) i *zbilje*, razmatramo mogućnosti i načine tematske i idejne inkorporacije postratne traume u narativno tkivo, odnosno iznosimo načelnu poetičku sistematizaciju zaokupljenosti ratom i njegovim posljedicama u hrvatskoj prozi od devedesetih godina do danas.

Nakon poglavlja u kojima su, polazeći od eksplikacije Freudova koncepta traume i Lacanova prestrukturiranja topike psihe pa do ispitivanja povezanosti u psihoanalitičkoj teoriji postuliranih fenomena *introjekcije*, *inkorporacije* i *kripte*, rada *nesvjesnoga* (potisnutih sadržaja) i procesa pisanja (pamćenja), postavljeni teorijski preduvjeti svojevrsnoj psihoanalizi teksta slijedi središnji dio rada.

Razrješenje psihološke traume u romanu suvremene hrvatske spisateljice Ivane Šojat „*Jom Kipur*“ središnji je predmet analize, potkrjepljene prethodno artikuliranim pretpostavkama i teorijskim ishodišnim postavkama, čiji se interes u posljednjim dvama poglavljima komparativno proširuje na područje medijskoga diskursa, odnosno načina i uvjeta artikulacije psihološke traume u medijskome tekstu.

Naposljetku zaključujemo podcrtavajući još jednom sve ishodišne pretpostavke koje su analizom artikulacije *traume* u književnome i medijskome tekstu potvrđene i u radu više puta eksplicirane.

7. KLJUČNE RIJEČI

trauma, traumatski događaj, književnost, književni tekst, medijski tekst, zbilja, fikcija, psihoanaliza, nesvjesno, traumatski sadržaj, sjećanje, rekonstrukcija stvarnosti

8. LITERATURA

Izvori:

1. Šojat, I. (2014) *Jom Kipur*. Zagreb: Fraktura
2. Šojat, I. (2016) *Ljudi ne znaju šutjeti*. Zagreb: Fraktura

Citirana literatura:

1. Caruth, C. (1996) *Unclaimed experience: Trauma, Narrative, and History*. London: The Johns Hopkins University Press
2. Compagnon, A. (2007) *Demon teorije*. Zagreb: AGM
3. Culler, J. (1991) *O dekonstrukciji: teorija i kritika poslije strukturalizma*. Zagreb: Globus
4. Cvitan, G. (2012) *Rat uronjen u traum*. Zagreb: Antibarbarus
5. Freud, S. (1986) *Budućnost jedne iluzije*. Zagreb: Naprijed
6. Freud, S. (2000) *Predavanja za uvod u psihoanalizu*. Zagreb: Stari grad
7. Lacan, J. (1986) *Četiri temeljna pojma psihoanalize*. Zagreb: Naprijed
8. Matijašević, Ž. (2006) *Strukturiranje nesvjesnog: Freud i Lacan*. Zagreb: AGM
9. Milanja, C. (2003) *Hrvatsko pjesništvo (1995. – 2000.)*. Zagreb: Altagama
10. Nemeč, Z. (2003) *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000.* Zagreb: Školska knjiga
11. Pontalis, J. B., Laplanche, J. (1992) *Rječnik psihoanalize*. Zagreb: Naprijed
12. Primorac, S. (2012) *Linija razdvajanja: Hrvatska proza o ratu i njegovim posljedicama 1990 – 2010*. Zagreb: Naklada Ljevak
13. Urlić, I., Berger, M., Berman, A. (2014) *Žrtva, osveta i kultura oprost*. Zagreb: Medicinska naklada

Konzultirana literatura:

1. Biti, V. (2000) *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska
2. Donat, B. (1989) *Razgolićenje književne zbilje*. Zagreb: Naprijed

Rasprave i članci:

1. Bekavac, L. (2006) *Rad teksta, rad tugovanja. Derrida i psihoanaliza*. Zagreb, izvorni članak
2. Penić, S., Čorkalo Biruški, D. (2008) *Predviđanje pripisivanja i prihvaćanja kolektivne krivnje: uloga ratnoga traumatskog iskustva*, Zagreb, izvorni znanstveni rad

Internetski izvori:

1. <http://www.hpsg.hr/psihoanaliticari/>
2. <http://hjp.znanje.hr/>
3. <https://www.vecernji.hr/>
4. <http://www.jutarnji.hr/>
5. <https://www.express.hr/>